

AKADEMİK DÜŞÜNCE

İSLAM
ve
DEMOKRASİ:
ARAP ÜLKELERİ,
TÜRKİYE VE ABD

Akademik Düşünce
Yayınları

No.1

DOÇ. DR. AHMET KURU

05.04.2013

AKADEMİK DÜŞÜNCE

İSLAM ve **DEMOKRASİ:** **ARAP ÜLKELERİ,** **TÜRKİYE VE ABD**

Akademik Düşünce Yayınları

No.1

DOÇ. DR. AHMET KURU

05.04.2013

GAZETECİLER VE YAZARLAR VAKFI**AKADEMİK DÜŞÜNCE YAYINLARI NO.1****İSLAM VE DEMOKRASİ: ARAP ÜLKELERİ, TÜRKİYE VE ABD****DOÇ. DR. AHMET T. KURU****5 NİSAN 2013, JW MARRIOT / ANKARA**

-----o-----

Moderatör (Doç. Dr. Mehmet Akif Okur, Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler) Akademik Düşünce Toplantıları'nın bugünkü programında gerçekten çok önemli bir konuyu çok değerli bir konukla beraber konuşacağız. Doç. Dr. Ahmet Kuru. San Diego State University Siyaset Bilimi Bölümü'nde çalışmalarını sürdürüyor. Başarılı çalışmalara imza atmış bir isim olan Kuru, Amerika'daki çok prestijli bilimsel kuruluşlardan önemli ödüller aldı. Bugün, bu akşam konuşacağımız konuyla bağlantılı çalışmaları değişik ödüllere layık görüldü.

Doç. Dr. Ahmet Kuru'nun editörlüğünü yaptığı "Demokrasi Islam and Secularism in Turkey" adlı İngilizcesi Columbia University Press

tarafından yayınlanan kitabın Türkçesi yakında yayınlanacak, onu da heyecanla bekliyoruz.

Bu akşam Ahmet Kuru Bey bize ; "İslam ve Demokrasi: Arap Ülkeleri, Türkiye ve ABD" başlıklı bir sunuş yapacak. Müslüman çoğunluklu ülkelerdeki otoriterizm problemini, demokrasi - laiklik ilişkisini, Türkiye modelinin yine Müslüman çoğunluklu ülkeler için ne ifade ettiğine dair takdimini dinleyeceğiz. Onun ardından sizlerin değerli sorularınız eşliğinde konuşmaya devam edeceğiz.

Ben sözü değerli hocama bırakıyorum.

Teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Ahmet Kuru - Takdimci hocalarımıza cömert ifadeleri için teşekkür ediyorum.

Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'na da öncelikle bu nazik daveti adına teşekkür ediyorum.

Konuşmam iki bölümden müteşekkil olacak. Birincisinde bir Amerikan think - thank kuruluşu olan "Brookings Institute " için yazdığım "Türkiye Model Olabilir Mi?" konulu yazının genel hatlarını arz etmeye çalışacağım. İkinci kısımda bununla alakalı olarak Müslüman çoğunluklu ülkelerdeki otoriterizm problemini ve bu konuda Türkiye'nin oynayabileceği rolü konuşacağız.

Eylül 2011'de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Kahire'de bir kahraman gibi karşılandı. Bu, tabii ki İsrail Cumhurbaşkanı'na karşı Davos'ta gösterdiği duruşla alakalı bir "hoş amedi" idi. Bir gün sonrasında Mısır'daki önemli bir televizyonun popüler bir programında laiklik çağrısı yaptı ve Mısır'ın yeni yapacağı anayasada laiklik anlayışının yeniden düşünülmesi hatta benimsenmesini tavsiye etti. Bu tavsiye iki kesimde büyük bir şoka yol açtı. Bu kesimlerden birisi, Mısır'daki İslamcılar ve

diğeri de Türkiye'deki laikçiler oldu. Nasıl oldu da birbirine taban tabana zıt diyebileceğimiz iki grup; Mısır'daki İslamcılarla Türkiye'deki laikçiler, aynı hissiyatı paylaştı?

Buna cevap şöyle verilebilir: İkinin de laiklik anlayışı benzer. Benim âcizane 2009'da İngilizcesi, sonra 2011'de Türkçesi ve geçen yıl Arapçası çıkan "Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: Amerika, Türkiye ve Fransa" adlı kitabımda anlatmaya çalıştığım şekliyle iki tip laiklikten bahsedilebilir. Birisi dışlayıcı laiklik. Bu, ilk Meksika'da başlamış, Fransa'da en kâmil halini almış, sonrasında belirli dönem Portekiz ve İspanya'da etkili olmuştur. Tarihte; Türkiye ve Tunus gibi Müslüman çoğunluklu bazı ülkelerde, günümüzde ise Özbekistan ve Kazakistan gibi ülkelerde hala belirli etkileri olan bir ideolojidir. **Dışlayıcı laikliğe göre devlet aktif ve dışlayıcı bir rol almaktadır. Kamusal hayatta dini tamamen ya dışlamaya ya da marjinalize etmeye çalışmaktadır. Belirli bir millî entrüman olmanın ötesine geçmesine izin vermemiş ve dini bir "vicdan işi" olarak formüle etmek istemiştir.** CHP'nin 1947 Kongresi'ndeki veya Anayasa Mahkemesi'nin 1980'lerde, 1990'da defalarca ifade

ettiği tarzıyla "Din bir vicdan işidir." şeklinde formüle edilen yaklaşıma ulaşılması adına takip edilen politikaların arkasındaki temel ideolojik güç bu dışlayıcı laikliktir.

Arap İslamcılar da laiklik denince dışlayıcı laikliği algılıyorlar. Çünkü birçok Arap ülkesinde bunu tatmışlar, otoriterizm ile laikliğin birleştiği noktada karşımıza dışlayıcı laiklik çıkıyor. Türkiye'de de hâkim laikliği savunan anlayışın uzun yıllar defaatle müdafaa ettiği yaklaşım dışlayıcı laikliktir ki, bu 1990'larda Anayasa Mahkemesi'nin Niyazi Berkes'e atıfla yaptığı bir tanımda şöyle ifade edilmektedir: "Laiklik, din ile devlet işlerinin ayrılması değil; laiklik, din ile dünya işlerinin ayrılmasıdır ki, bu dünya işlerine giyim kuşam, sosyal hayat, aile ilişkileri de dâhildir." Bu tanım dışlayıcı laikliktir.

Tabii, Başbakan Erdoğan laikliğe çağırınca, böyle bir laikliğe çağırıldığı düşüncesiyle şoka giriyorlar. Hâlbuki başka bir laiklik anlayışı da var, buna ben "pasif laiklik" diyorum. Bu da, devletin pasif bir tavır alması, nötr olmasıdır. **Pasif laiklik, dinî olsun, seküler olsun, yaşam tarzları, giyim - kuşam ve diskurlara karşı belirli bir me-**

safede kalmaya -en azından- söylem bazında çaba gösterip dahası pratikte de bunu uygulamaya çalışması anlamındaki bir laikliktir. Burada pasif olan devlettir, yani devletin pasif olması gerekiyor. Bu, Amerika'da belirli bir noktada kendisini göstermiş ama bunun yanı sıra, Hollanda, Hindistan gibi ülkelerde de hâkim olan laiklik anlayışıdır.

Türkiye'ye baktığımızda -bu, Amerika'da da çok sorulan bir soru- Türkiye'de son on yılda ne oldu? Bu perspektifte; arz etmeye, söylemeye çalıştığım şey, Türkiye'de iki büyük değişim olduğudur. Bu değişimlerden birisi, Millî Görüş geleneğinden gelerek kurulan AK Parti pasif laikliği benimsedi ve bunu savunmaya başladı. İkincisi de, Türkiye genelinde, özellikle devlet aygıtındaki ideolojik hakimiyet noktasında belirli bir transformasyon, değişim oldu ve Türkiye Fransız tipi dışlayıcı laiklikten Amerikan tipi pasif laikliğe doğru seyahate çıktı. Yani şu an hâlâ pasif laikliğe ulaştığımızı söylemek zor. Çünkü problemler var. Mesela, hâlâ başörtüsü yasağı belirli yerlerde fiilen kalkmış olsa bile, hukuken tam olarak kalk-

mış değil, bu yasağın etkisi sürüyor. Hıristiyan ve Yahudilerin hakları verilmiş olmakla beraber, Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması gibi çözüm bekleyen bir sorun var. Öbür tarafta devlet hâlâ Alevilere karışıyor. Bu konuyu soru-cevaplarda açabiliriz. Mesela, ben devletin cemvlerinin ibadethane olup olmasının noktasında Yargıtay, Hükümet veya Meclis'in bir fikir beyan edemeyeceğini iddia ediyorum. Bunu ancak şöyle bir sınırla beyan edebilir: ibadethanelere vergi muafiyeti veya bedava su, elektrik veriliyorsa, bu noktada bu ibadethane midir, vergi muafiyetine tabi tutulsun mu, tutulmasın mı? Böyle somut bir iki noktadan bakılabilir. Yoksa neyin ibadethane olup olmadığına insanlar karar verir, devlet buna karışmaz.

Bu perspektiften baktığımız zaman, Türkiye'deki bu iki büyük değişim yani İslamcı görülen bir partinin pasif laikliğe gelmesi ve devletin dışlayıcı laiklikten pasif laikliğe gitmesi, Arap ülkelerine ne vaat eder? Arap baharı sonrasında, özellikle bu ihtilallerin siyasi rejimleri önemli ölçüde etkilediği Mısır ve Tunus ve belirli noktada Fas'a baktığımızda, İslami partiler üçünde de seçimleri kazanmış durumdadır. Bunlara herhangi bir Türk modelinden bahsetmek mümkün müdür?

Şimdi, benim kanaat-i âcizane olarak cevabım: Evet. Neden? Model kavramını yerine oturtursak Türk modelini daha sağlıklı anlarız. **Bir kere, modelden kastedilen klonlama değil, yani birebir bir şeyin kopyasını yapma değil. Bir**

şeyi alıp da bir ülkeden, öbürüne yüzde yüz ihraç etmek değil. Modelden kastedilen, bir tarzdır, bir üsluptur ve ülkeler değişik modelleri görür, bunların değişik yönlerini alır. Her ülke kendisine göre belirli kısımları keser, koparır, karıştırır, sentez yapar. Yani Amerika'nın başkanlık modeli vardır. Siz bir ülkede başkanlık yapacaksanız, ona bakarsanız, o modeli olduğu gibi almazsınız, ama o model size bir şeyler söyler. Şimdi, Türk modeli deyince tabii, birçok değişik şey anlaşılıyor. Mesela, ordunun siyaset üzerine vesayetini anlıyorlardı Mısır'da. Bu, tarihte kalmış bir şey, geçerliliği artık yok. Günümüzde en ilginç model, bu pasif laiklik anlayışı ve bunu da siyasette temsil eden ve bizatihi liderin ağzıyla, Arap ülkelerinde bunu taşımaya çalışan AK Parti olduğundan AK Parti modeli de denilebilir.

Model denilince kes - yapıştır - tamamen kopyala şeklinde değil, belirli bir izafi yani göreceli olan bazı yönleri alınabilecek bir kavramdır. Birincisi budur.

İkincisi, diyorlar ki: "Türkiye model olamaz çünkü Türkiye kendi nevi şahsına münhasırdır." Tabii,

bu da çok sorunlu bir yaklaşımdır. Neden? Çünkü dünyada zaten her ülke nevi şahsına münhasırdır. Mesela, benim çalıştığım üç ülkenin üçü de, Türkiye, Amerika, Fransa istisnaidir. Ama gitsem Bangladeş'i incelesen, Bangladeş'in de kendine has bir sürü özelliği vardır. Buna o açıdan bakarsanız hiçbir ülke model olamaz. Türkiye'nin bu biricik, istisnai olduğu noktasını da ben değişik yayınlarda masaya yatırmaya çalıştığım da, her gördüğüm Türkiye'nin aslında istisnai olmadığıdır. Mesela, **Türkiye Müslüman çoğunluklu tek laik devlet değildir, çünkü 49 Müslüman çoğunluklu ülke içerisinde 23 tane laik devlet bulunmaktadır. Bununun 13 tanesinin anayasasında açıkça "Bu bir laik devlettir" veya "Bu bir laik cumhuriyettir" yazmaktadır.** Endonezya gibi 10 tanesi anayasasında bunu yazmıyor, ama onlar da Amerika gibi herhangi bir dini resmî ilan etmeyip, hukuk sistemleri de belirli bir ulema kontrolünde olmadığından ben onları yine laik olarak kategorize ediyorum. Maksimalist yani genel bakarsanız 23, minimuma indirseniz bile 13 tane Müslüman çoğunluklu laik devlet vardır. O yüzden Türkiye'nin tek Müslüman

çoğunluklu laik devlet olduğu bir efsanedir, bunun gerçekliği yoktur.

Mesela, başka bir şey: Türkiye'nin ordu - millet olduğu tezidir. Türklerin böyle büyük askerler yetiştirip, büyük filozoflar yetiştiremediği... Bu da tamamen bir efsanedir. Bu efsane neye dayanıyor? En çok anketlerde kendine yer bulmuştur. Anketlere baktığımızda, ordu, en güvenilen, güven duyulan kurum hüviyetindedir. Hâlbuki dünyanın neresine bakarsanız bakın, hemen her ülkede ordu en güven duyulan kurumdur. Avrupa'da, Amerika'da, Latin Amerika'da, nereye bakarsanız bakın. Neden? Çünkü ordu, tabiatı itibarıyla fedakârlığa, insan hayatını vatan uğruna feda etmesine, öbür taraftan güvenliğe ve güvenli yaşayabilmemize dayandığı için zaten her ülkede güven bu kurum üzerine tesis edilmiş. Ayrıca da, orduya duyulan güven, jeopolitik olarak değişen bir kavramdır. Mesela, Amerika Birleşik Devletleri'nde en güvenilen kurum ordudur, 11 Eylül'den önce güven oranı yüzde 71'lerdediydi. 11 Eylül saldırısı ve akabinde Irak'ın işgaliyle beraber yüzde 82'ye kadar çıkmıştır. Son dönemlerde yeniden yüzde 70'lere düşmüştür. Türkiye'de de bir dönem yüzde 83

oranlarındaydı, sonra belirli bir düşmeye tabi oldu. Bu da gösteriyor ki aslında Türkiye'nin bu istisnai, biricik, nevi şahsına münhasır olduğuna dair iddiaların sivil - asker ilişkilerindeki tezleri de aslında çok güçlü değildir.

Model konusunda iki açıklama yaptık. Birincisi, Araplara Türkiye'yi tamamen kopyalayamayız. Bu doğdurur ve kimse bunu iddia etmemektedir. İkincisi, Türkiye nevi şahsına münhasır mı? Değil, her ülkenin kendine göre istisnaları var.

Üçüncüsü, o zaman ben burada bir Türk dış politikası argümanını mı savunuyorum, yani ben şunu mu diyorum: "Tayyip Erdoğan ve Ahmet Davutoğlu gidip Türk modelini Araplara empoze etsin." Hayır... Bu zaten ters teper, bu yanlıştır. Bizim burada savunduğumuz şey, bir devletin dış politikası değil. Bu modellik tartışması entelektüel bir tartışmadır. Üniversiteler, turizm, insanlar arası ilişkiler, televizyon programları, kitaplar, öğrenci alışverişleri ile bir model diğerini etkiler. Ben bu hafta Tunus'taydım, Tunus'ta Fransız modelinin birçok etkisini görürsünüz. O sadece Fransız devletinin empozeyle değil, dille, kültürle, okumayla,

entelektüel birikimle gelen bir olgudur. Bunun önüne geçmek istesenez de geçebilmeniz çok zordur.

Durumu basit bir şekilde özetlediğimiz zaman: Türkiye, özelinde de AK Parti Arap ülkelerine model olabilir. Modellikle ilgili bu zaviyeden kastettiğimiz noktalar, belirli bir sınır içerisinde, bir görecelik içerisinde olmasıdır.

Peki, AK Parti modeli nedir? Şimdi, tabii bu çok zor bir şey, çünkü partinin kendi teorisi çok yok. Teorisi çok olmayan bir şeye, teori üretiyorsunuz. Çıkıp da diyebilirler: "Yok, biz öyle bir şey demedik." Ama olsun, ben dıştan bakan biri olarak diyorum ki: Modelin üç ayağı vardır. Birincisi, pasif laiklik, bunu zaten girişte arz etmeye çalıştım. Şimdi, Orta Doğu'da Arap ülkelere baktığımızda bu laiklik noktasında beş tane farklı yaklaşım vardır. Birincisi, Türkiye. Anayasa'da laiklik açıkça ifade ediliyor, son dönemde pasifliğe doğru bir değişim var. Türkiye'ye en yakın, hemen yanında Arap ülkelerinden mesela, Tunus ile Fas gibi ülkeler anayasalarında "İslam resmî dindir." yazmış ama şeriatı koymamışlardır.

Bunun bir adım ötesi, şeriatı anayasaya bir kanun yapıcı olarak koymaktır. Bu ülkelerde anayasalarda "Hukukun bir kaynağı veya hukukun tek kaynağı şeriatıdır." ifadesi yer alır. Bu üçüncüsü tam orta modeldir. Çünkü anayasada şeriat ifadesi olmakla beraber, bu ifade muğlâklık arz etmektedir. Bunun bir adım ötesi, ulemaya yetki vermektir. Yani seçilmemiş, normal hükümet, parlamento ve mahkemeler dışında bir güce, şeriatın ne olduğunu ve hukuku nasıl etkileyeceğine dair bir güç vermektir. Mesela Mısır Anayasası'nda 1981'den 2012'ye kadar "Şeriat hukukun kaynağıdır." ifadesi yer almaktaydı. Bu ifade Mübarek zamanında da vardı. Son Anayasa değişikliğiyle buna bir de El-Ezher eklendi. El-Ezher, artık Mısır Anayasası'na göre şeriatın ne olduğu konusunda bir danışma merciidir.

Bunun bir adım ötesine de giderseniz, Türk modelinin tam zıddı olan İran modeli karşınıza çıkar. Burada, laiklik olmaz, resmî din İslam'dır, artı şeriat vardır, artı ulema vardır, artı ulema danışma mercisi değildir, tek yetkili gibi bir güce sahiptir yani şeriat üzerinde tekeli vardır. İran'da Humeyni ve ardından Hameney'in

temsil ettiği Dinî Liderlik makamı ulema vesayetinin (Farsça orijinaliyle velayeti fakih anlayışının) biricik temsilcisidir Bunun yanı sıra, orada "Guardians Council" yani Muhafızlar Konseyi vardır. Bu Muhafızlar Konseyi, aynı 12 Eylül Anayasası sonrasında generallerin veto yetkisi gibi, üç önemli seçimde de, Başkanlık, Parlamento ve Ayetullah'ı seçecek olan komisyonun halk tarafından seçiminde veto yetkisine sahip bulunmaktadır.

Bu açıdan baktığımızda, **Türkiye modeli İran modelinin zıddıdır. İran modelinde seçilmemiş ulemanın belirli bir dinî perspektiften hukuk üretme ve siyaset yapma ve devleti yönetme gücü bulunmaktadır. Türkiye'de böyle bir şey yok. Arap ülkeleri bu iki model arasında bulunmaktadır. Buradaki can alıcı sorudur: Ne tarafa gidecekler?** Mesela, Mısır bu tarafa geçti. Neden? Ulemayı Anayasa'ya koydu; artı, daha spesifik hale getirdi, şeriatın anlaşılmasında "Ehl-i sünnet ve'l cemaat" ifadesini Anayasa'ya koydu.

Tunus ve Fas, daha Türkiye'ye yakın kaldılar. Mesela, Tunus'ta şeriatın anayasaya konulup konulma-

ması tartışıldı. Bu konuda Gannuşi Nahda'nın lideri olarak açık tavrı aldı. Birkaç gün önce Tunus'ta kendisiyle konuşma fırsatı da bulmuşum. Orada yaptığı konuşmanın en önemli noktaları: "Biz şeriatın anayasaya konulmasının gerekliliğine inanmıyoruz. Bunun toplumu kutuplaştıracığına inanıyoruz. Ben zaten yirmi yıl İngiltere'de yaşadım, orada anayasa bile yok."

Birinci temel prensip olan pasif laiklikle AK Parti, Arap ülkelerine basitçe ifadesiyle diyor ki: "İran tarafına gitmeyin, bu tarafa gelin." Peki, bunu dediğinizde, Arap halkları, dindar insanlar diyecekler ki: "Ama biz Müslümanız, Müslümanca yönetilmek istiyoruz. Niye alalım Türkiye'nin laik modelini, pasif bile olsa...?"

Burada, denilecek şey şu: Aslında Türkiye'de AK Parti'nin bu pasif laiklikle beraber başka bir argümanı da var, o da Müslümanca politika anlayışıdır. Bu anlayış nedir? Denilen şudur: "Biz Müslüman isek; Müslümanca politika yapalım ama bunu sembollere, şekillere indirgemeyelim, tepeden inmeyle yapmayalım; bu tabandan gelsin." Ben şu örneği vermeye çalışıyorum: Mısır Hava-

yollarına bindiğinizde anons yapıyor: "**Sübhanellezi sahhara lenâ** hâzâ vemâ künnâ lehu mukrinin" ("Bunu hizmetimize veren Allah'ın şanı yücedir. Bunlara bizim gücümüz yetmezdi. Şüphesiz biz Rabbinize döneceğiz" Zuhruf - 13/14) Bu bir ayet-i kerimedir. Aynı zamanda bir bineğe bindiğinizde okunması sünnettir. Bu anons kural olmuş, yani pilot ateist de olsa, başhostes deist de olsa bunu okuyacak çünkü ona kural olarak verilmiş. Türk Havayolları'na ait bir uçağa bindiğinizde ise böyle bir anons yoktur. Her Müslüman biner, istediği gibi dua eder, istiyorsa bu ayet-i kerimeyi de okur. Türk modeli dediğim budur. Tabandan geliyor tavana doğru; tavandan tabana inmiyor.

Yani **bir ülkede bayrağa Allah'ın adını yazdığınızda Allah'ı yüceltmiş olmazsınız, devleti kutsamış olursunuz. Bir cumhuriyetin adına "İslami" dediğinizde, İslam'ı yüceltmiş olmuyorsunuz, o cumhuriyeti dokunulmaz kılmış oluyorsunuz. Ondan sonra o bayrağında "Allahüekber" yazan devleti, kendisine "İslami" diyen devleti tenkit etmek, onun yanlışlarını masaya yatırmak çok büyük problem haline geliyor ve muha-**

lifsensiz artık dinsiz gibi görülmeye başlıyorsunuz. Bunun çok örnekleri var. Şu an Mısır'da bile Müslüman Kardeşler'in yaptığı büyük hatalar var. Ben onlarla röportaj yaparken mesela devamlı Hıristiyanları suçlayanları vardı. Yani kendi yönetim anlayışlarına muhalefet edenleri dinî perspektiften görerek: "Bunların dini eksik, o yüzden tenkit ediyor" diyorlardı. Yok hayır, belki senden daha dindar ama senin yönetiminden memnun değil. Şimdi mesela İran'da birçok insan Cuma namazına gitmiyor, Türkiye'ye göre oran çok düşük. Mesela, benim en son okuduğum Türkiye'de yüzde 70'lerde iken orada yüzde 30'lardaydı. Neden? Çünkü hutbeler bir propaganda aracı gibi görülüyor.

Neticede Türkiye'de genel anlayış: İnsanlar; dindar da olsa, AK Parti de olsa, Gülen hareketi de olsa, "İslami devlet", "İslamcı devlet" anlayışına karşılar. Belirli bir tenkitleri var ve bu tenkitlerin temelinde de bu meselenin Müslümanca siyasete katkı yapmanın, illa böyle bayrakla, anayasayla, isimle, şekille olmayıp öyle alakalı olduğu, pratikle alakalı olduğu, tavandan aşağıya doğru tepeden inme değil, aşağıdan insanların belirli ahlaki değerler, belirli fazi-

let duyguları, belirli idealler uğruna siyasete katkı yapabilecekleri, bir Müslüman olarak milletvekili olabilecekleri, basında, lobi kuruluşlarında çalışıp hukuk içerisinde veya siyaset içerisinde aktif olabilecekleri şeklindedir. Türk modelinden kastımız budur. AK Parti modelinin ikinci ayağı budur. Müslümanca politikaya evet, ama devletin İslamleştirilmesine hayır!

Şimdi, üçüncü ayak da pragmatizm. Bu da daha çok Batı ile ilişkiler için vurgulamaya çalıştığım bir noktadır. Arap ülkelerinde İslamcıların Batı ile ilişkilerinde çok ciddi ideolojik ve katı yaklaşımlar bulunuyor. Mesela, Batı'yı tek tip algılamak gibi yanlışlar. İşte, "Batı şudur, Batı budur..." türünden genellemeler... Türkiye'de de maalesef ben buna çok rastlıyorum. Batı hakkında hüküm kesip biçenler altı ay bir Batı ülkesinde yaşamamışlar. Bir Batı dilini bilmiyorlar. O zaman sizin Batı ile ilgili bilgi kaynağınız nedir? Hiç yaşamadığınız, hiç dilini bilmediğiniz ülkeler hakkında nasıl bu kadar kesin kanaat sahibi olabiliyorsunuz? Hadi Mısır'da ve Tunus'ta bir sömürgecilik olduğu için, belki diyebilirler ki: "Biz sömürgeciliği tattık." Bizde öyle bir şey de söz konusu olmadığından

Batı hakkında genelleme yaparken çok dikkatli olmak lazım.

Bu pragmatizm önemlidir. Mesela, Tayyip Erdoğan veya AK Parti Hükümeti diyelim, bir tarafta İslamofobi noktasında Merkel'i, Sarkozy'i tenkit edebiliyorlar, ama öbür taraftan da Batı ile ortak çalışılabiliyorlar. İşte, bir noktada İsrail tenkit ediliyor ama sonra özrü kabul ediliyor. İran'a karşı Birleşmiş Milletler'de yaptırımlara "Hayır" oyu verilebiliyor; ama öbür taraftan da İran'a karşı radar sisteminin Doğu Anadolu'da konuşlanmasına izin veriliyor. Bu şekilde bir pragmatik elastikiyet var. Ben Tunus'ta, Mısır'da İslamcılarla yüz yüze görüştüğümde de, yazdığım da da şunu anlatmaya çalışıyorum: **Batı'yı ikna etmeniz lazım; yani Batı karşıtı bir katılıkla Mısır'ı, Tunus'u yönetmenize izin vermezler. Bunu realist olarak anlamak gerekir. Batı'ya da, bunun bir kazan/kazan oyunu olduğu, sizin iktidara geldiğinizde onların tamamıyla bütün menfaatlerini tehdit etmediğinizi ve belirli bir pragmatizm içinde olduğunuzu göstermeniz lazım. Bu üçüncü ayak, yani pragmatizm, özellikle Batı ile ilişkileri kapsar.**

Bunları dedikten sonra genelde soru - cevaplarda iki soru geliyor, ben onlara kısaca değinmiş olayım. Birincisi şu: Türkiye'de değişim oldu ama Türkiye'nin hani o anlattığımız istisnailiğin ötesinde, özellikle bu İslamcılıktan pasif laikliğe dönüşümünde Millî Görüş çizgisinin kendine has şartları var. Bu şartlar Arap ülkelerinde yok. Neden Müslüman Kardeşler değişsin? Neden Ennahda değişsin ki? Hele hele halkta böyle bir talep varsa, "Şeriatçılıym" deyince yüzde 50 oy alıyorsan, neden bunu terk edip de pasif laiklik -Müslümanca siyaset - pragmatizm üçlüsüne gelsin?

Şimdi, benim burada da demeye çalıştığım şey şu Mısırlılarla konuş-

tuğumuzda: Bir kere, Türkiye'deki değişime baktığınızda ne var, nedir Türkiye'deki bir İslamcıyı pasif laiklik olmaya teşvik eden, fikrî olmasa da stratejik unsurlar? Belirli, kurumsal çerçeve, kurumsal teşvik nedir? Bir kere Batı ile ilişkiler; NATO üyeliği, Avrupa Birliği var. Batı Türkiye'de Erbakan'ın da Başbakan olmasını hazmedemedi. İslamcı bir çizgi istemiyor. Bu, önemli bir noktadır. İkincisi, ordunun rolü, tabii ki bu en çok bilinendir. Üçüncüsü de toplumsal yapı; çünkü **Türk toplumuna sorduğunuzda "Şeriat ister misin?" yüzde 9 çıkıyor, yüzde 91 laiklik istiyor. Sadece burada laikliğin ne tür olacağı tartışılıyor.**

Mısır'a, Tunus'a, Fas'a baktığı-

mızda, aslında onlarda da çok önemli değişime teşvik edici etkenler var. Mesela, Batı onlar için de geçerli, konuşmamda değinmeye çalıştım. Bizden çok da farklı değil. Batı, Mısır ve Tunus'ta da İslamcı bir rejimin gelmesini belirli noktalarda kabul etmeyecektir.

İkincisi, kurumlara baktığınızda: Tamam, bizdeki ordu kadar oralarda ordu ideolojik değil ama Mısır ordusu ve Tunus ordusu ve polisi İslamcılara karşı on, yirmi, otuz yıl boyunca çok ciddi baskı ve işkence uygulamıştır. Türkiye'den kat kat daha fazla baskı vardır orada. Eğer Türkiye'de bir ordunun dönüştürücü rolü olduysa, oralarda daha çok olması beklenir.

Üçüncüsü, topluma baktığımızda, Mısır'ın yüzde 10'u Hıristiyan ki bu oran Türkiye'de yüzde 1 bile değil. Şimdi, yüzde 10'u Hıristiyan olan bir ülkede siz ülkeyi yönetiyorsanız tabii ki belirli şeylerden taviz vereceksiniz, ideolojilerinizi yumuşatacaksınız, o insanları içinize alacaksınız, o insanlara hitap edeceksiniz. Bu, "Benim yüzde 30-40 oyum var, yeter" anlayışının geçerli olmadığı bu yılın Ocak, Şubat, Mart ayındaki olaylarda Mısır'da da Tunus'ta da

çok acı bir şekilde yaşandı.

Şimdi, bu bölümü kapatmadan önce son olarak şunu söyleyeyim: Tabii ki benim bu yaklaşımım, bir AK Parti güzelleme anlamına gelmez. AK Parti'nin her şeyi güzel değil. Bir model alınırken problemleri, hatalarıyla beraber model alınır. İyi taraflarını da görürsünüz, problemlerini de görürsünüz. Mesela, konuşmamda değinmeye çalıştığım gibi, Türkiye'de laiklik konusunda hâlâ atılması gereken adımlar var. Buna hem başörtüsü hem Heybeliada Ruhban Okulu hem Alevilik noktasında değinmeye çalıştım. Türkiye'de sivil-asker ilişkileri hâlâ mevzuata oturmuş değil. Hâlâ Genelkurmay Başkanının imzası olmadan kuvvet komutanı atanmıyor. Hâlâ yargıda çift başlılık var ve bunlar çözülmesi gereken problemler olarak masada duruyor. Yeni yapılacak anayasa da bu gidişatıyla belirli bir süper başkanlığa doğru gidecekse bu da çok ciddi bir problemdir, bunu da soru - cevaplarda konuşuruz. Yani AK Parti'yi benim Arap ülkelerine model göstermem, yaptığı her şeyi güzellememiz anlamına da gelmiyor.

Şimdi, bu genel çerçeveden ufak

bir otoriterizm noktasına da açılıyorum. Benim şu an çalıştığım yeni kitap projem İslam ülkelerindeki, 49 Müslüman ülkedeki otoriterizm, çatışma ve geri kalmışlık problemleri üzerine. Şimdi, demokrasi açısından baktığımızda, dünyada 194 kadar ülkenin yaklaşık yüzde 56'sı demokratik. Hâlbuki 49 Müslüman çoğunluklu ülkenin sadece yüzde 20'si demokratik yani sadece 11 ülke "Freedom House" (Özgürlük Evi) adındaki meşhur sınıflandırma grubuna göre, seçimsel demokrasiler kapsamında demokratik sayılıyor.

Demokrasi neden dünyada yüzde 56 da, Müslüman çoğunluklu ülkelerde yüzde 20 de kalmıştır? Amerika'da oryantalist veya neo-oryantalist dediğimiz akademisyenlere göre problemin kaynağı İslam'dır. Bu, Bernard Lewis'de vardır, Samuel Huntington'da da vardır, o vefat etti. Peki, İslam'la nasıl açıklıyorsunuz? Çünkü sebep İslam ise bu 49'un hepsi otoriter olmalı, niye bir kısmı değil? Cevaben o zaman bazıları diyor ki: "Müslüman oranına bakın, Müslüman oranı yüksek olunca otoriter oluyor, Müslüman oranı düşük olunca olmuyor." Ben ona baktım tam tersi çıktı. Müslüman oranı düşük olan ülkeler daha

otoriter... Oran yüksek olan ülkeler, mesela Türkiye'de yüzde 99, Endonezya yüzde 91, Senegal yüzde 95; bunların hepsi demokratik ülkeler arasında yer alıyor. Artı, nüfusa oranla aslında Müslümanların yaklaşık yarısı demokrasilerde yaşıyor. Çünkü sayıca otoriter Müslüman ülkeler çok olsa bile, nüfusları küçük: Katar, Umman, Bahreyn gibi ufak bir sürü otoriter ülke var. Hâlbuki öbür tarafta Bangladeş, Endonezya, Türkiye gibi çok büyük nüfuslu Müslüman ülkeler var. O yüzden, İslam'ın problem olduğuna dair iddialar geçersiz. Bunu daha da uzun konuşabiliriz.

İkinci olarak, İslam'la bağlantılı bir yaklaşım var Amerika'da, çok meşhur olmuş bir tez, diyor ki: "Müslüman - çoğunluklu ülkelerde, kadınlar eziliyor, o yüzden otoriterler." Peki, kadınların ezildiğini nereden biliyorsunuz? "Sex ratio" (Cinsiyet oranı) diye bir şey hesaplamışlar, kadın - erkek oranını gösteriyor. 100 kadına kaç erkek düşüyor? Dünyada 100 kadına 101 erkek düşerken Müslümanlarda 109 düşüyor deniyor. Niye? "Kızları iyi beslemiyorlar, iyi hastane imkânları sunulmuyor, o yüzden onlar ölüyor. Kız oranı düşüyor, erkek oranı artıyor." Ben de

konferanslarda buna espri yapıyorum: “Demek ki, bir oğlu, bir kızları varsa Müslümanlar kıza: “Sen dur, oğlan yesin; ye oğlum, ye oğlum diyorlar.” Böyle bir saçmalık olabilir mi; bu barbarlıktır. Ama şimdi istatistiki olarak karşınıza bu data geldiğinde, okuyan diyor ki: “Bilim bu.” Hâlbuki bilim değil bu, çarpıtma. Neden? Çünkü ben masaya yatırdım bu datayı; 49 Müslüman ülke arasında, aslında ortalama rakamı, erkek oranını yukarı çeken hep Körfez ülkeleridir. Çünkü Katar’da, Bahreyn’de, Umman’da 100 kadına 120 ile 220 arası erkek düşüyor. Neden? Çünkü yabancı işçi getirmişler. Ona cevaben de yazar diyor ki: “Yabancı işçiler de Müslüman ülkelerden geliyor, bir tarafta erkek oranı yükselirse, öbür tarafta düşer.” Biraz teknik oldu, kusura bakmayın, bunu hızlı geçeyim. Ben de cevaben dedim ki: “O yabancı işçiler Pakistan gibi, Bangladeş gibi çok büyük ülkelerden geliyor. Oradan buraya 500 bin kişi transfer etsen, geldikleri ülkelerde erkek oranı düşmez ama Körfez ülkelerinki bir anda şişiyor.” O yüzden, bu da geçerli bir şey değil. Ama gördüğünüz gibi, Amerika’da otoriterizm çok ciddi bir şekilde İslam bağlamında tartışılıyor ki bu çok

yanlış bir şeydir.

Şimdi, aslolan, baktığımızda, olayın ekonomik boyutudur. Benim argümanım şu ki: Müslüman ülkeleri beş bölgeye ayırdığımız takdirde, üç bölgesinde hiçbir problem yaşanmıyor. Birisi Avrupa kısmı; burada Türkiye, Arnavutluk ve Bosna - tam Müslüman çoğunluklu olmasa da- sayılabilir şimdi Kosova da var. İkinci bölge: “Sub-Saharan,” Afrika, yani Sahra Altı Afrika: Senegal, Mali, Nijer gibi ülkeler... Son zamanda Mali’de problem var ama, bu bölgede de Müslüman ülkelerin demokrasi oranı Müslüman olmayanlardan farklı değil. Üçüncüsü: Güney Asya ülkeleri; Endonezya, Malezya gibi. Orada da gene Müslümanların ciddi bir problemi yok. Problem olan bölgeler Orta Doğu ile Orta Asya. Şimdi, bu Orta Doğu ile Orta Asya, özellikle Arap ihtilallerine kadar otoriterizmin kalesi durumundaydılar. Bunun da en önemli sebebi, aslında “Rantiyer model” (Rantiye modeli) dediğimiz şey, yani petrolün etkisidir.

Normalinde petrol olmayan, petrol gibi rant geliri çok yüksek olmayan ülkelerde halk devlete vergi verir, devleti de bunun karşısında hesaba çeker. Amerikan Bağımsız-

lık Savaşı’ndaki en önemli sloganlardan birisi, “Temsil hakkı olmadan vergi vermiyoruz!” Şimdi, Suudi Arabistan gibi ülkelerde kralın sloganı bunun tam zıddı: “Vergi vermiyorsanız size temsil hakkı vermiyorum.” Çünkü parayı yönetim petrolden ve doğal gazdan kazanıyor, halktan vergi toplamak yerine bunu halka dağıtıyor ve böyle bir ilişki tarzında da halkın bağımsız bir medya kurması, bağımsız sivil toplum olması, organize olması mümkün değil. Devletin de bu parayla güvenlik birimlerini güçlendirip halk üzerinde polis devleti kurması kolaylaşıyor.

Şimdi, dünyanın 194 ülkenin sadece 49’u, dörtte 1’i Müslüman çoğunlukta ülkedir. Hâlbuki dünyanın petrol ve gaz rezervlerinin yüzde 60’ı Müslümanların elinde bulunuyor. Öyle olunca, Müslüman devletlerin birçoğu petrol ve gaz bağımlısı hale gelmiştir.

Bu anlattığım yaklaşıma bir tenkit Latin Amerika’dan geliyor. **Diyorlar ki: “Latin Amerika’da da çok ciddi petrol ve gaz zenginliği var, orada niye otoriterizm olmuyor?” Şimdi, tabii bunun çok fazla tarihî kökenleri de var, Latin Amerika’da petrolden önce**

de çok partili hayat vardı. Arap ülkeleri, Orta Asya o dönemde sömürge olduklarından onların öyle bir şansı yok, petrolden sonra veya petrole beraber bağımsız oluyorlar. İkincisi de, ben toprak alanlarını hesapladım; mesela Latin Amerika ülkelerinde kullanılabilir toprak oranı yüzde 56. Yani her 100 birim toprağın 56’sı ya ekilip biçilebiliyor ya orman ya da bir şekilde kullanılıyor. Orta Doğu ve Orta Asya ülkelerinin geneline baktığınız zaman yüzde 16 kullanılabilir, yüzde 84 çöl kullanılmıyor. Zaten dünya çöllerinin haritasıyla dünyadaki Müslüman ülkelerin haritasına bakarsanız, birbiriyle çok ciddi örtüşür. O zaman ne oluyor? Bu çölleşmiş coğrafyaya petrol geldiğinde ekonomiyi olduğu gibi domine ediyor ve tekeli altına alıyor. Burada hükümet halktan vergi toplamayarak petrol gelirine dayandığı için, halkın temsiline ve halkla ilişkisinde belirli bir dengenin kurulmasına da izin vermiyor ve otoriterizmin sosyoekonomik temeli bu oluyor.

Ama bu gene de kırlamayacak bir determinizm değil, çünkü demokrasi bölgesel bir kavramdır. Mesela, Latin Amerika ülkelerine baktığınızda, 1979’da yüzde 75’i askerî

dikta iken, 1993'e geldiğinde, on dört yıl sonra askerî dikta oranı yüzde sıfır olmuştur. Çünkü bölgesel olarak demokratikleşmeye kaymıştır. Avrupa'ya baktığınızda da, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında faşizmin Güney ve Orta Avrupa'da nasıl yaygın olduğu, sonrasında nasıl tasfiye olduğu da burumun bölgesel olduğunu anlatır. En yakın örnek Doğu Avrupa ülkeleridir. 1988 yılında hepsi komünist iken, 1991 yılında hiçbiri komünist değildi. Şu anda yaşadığımız Arap Baharı da bu durumun bir başka göstergesidir. Bu da gösteriyor ki, bu Müslüman ülkelerdeki veya daha dar dairede Orta Doğu'daki kısır döngü, petrol, çölleşme ve otoriterizm arasındaki döngü bir şekilde kırılabilir.

Bu ülkeler birbirinden öğreni-

yorlar; Tunus'taki ihtilal Mısır'ı, Mısır'daki Libya'yı etkiliyor; oradan Suriye'ye ve diğerlerine geçiyor. Önemli olan burada bu kısır döngüyü kırıcı bir lider ülkenin veya lider ülkelerin olmasıdır. Mesela Pasifik ile Orta Doğu karşılaştırıldığında, Pasifik ülkeleri de 1940, 1950, 1960'larda çok ciddi savaşlarla çalkalanıyor. Ama sonrasında, günümüzde ekonomiye konsantre olmuş, ihracata dayalı, barışçı bir havza Pasifik. Diyorlar ki: "Bunda Japonya'nın çok büyük rolü var." Tabii ki Amerika Birleşik Devletleri'nin de rolü var ama Japonya bölgesel rol oynamıştır.

Şimdi, o zaman, sunumun ilk bölümüne bağlarsak, bu Müslüman ülkelerdeki, özellikle Orta Doğu ve Orta Asya'da petrole ve coğrafi se-

beplere dayalı otoriterizm acaba bir bölgesel ivmeyle kırılabilir mi? Bir dalga olabilir mi? Şimdi bu dalga başladı ama dalganın devam etmesi adına da lider ülkelere ihtiyaç var. İşte burada Türkiye yeniden sahneye çıkıyor. Yani başta anlatmaya çalıştığımız pasif laiklik anlayışının ötesinde, Türkiye her şeyiyle, ekonomisiyle, kültürüyle, üniversiteleleriyle, toplumsal yapısıyla Orta Doğu ülkelerine demokrasi yönünde de bir model olabilecek bu otoriterizm kısır döngüsünü kırabilecek bir ülke midir? Eğer böyle bir ülke aranıyorsa, benim en azından diyebileceğim, bu olsa olsa Türkiye olur. Ama Türkiye olabilir mi olamaz mı; isterseniz bunu da soru - cevap kısmında tartışalım.

Teşekkürler.

Moderatör - Çok teşekkür ederiz.

Gerçekten çok temel bir tartışma gündemiyle ilgili gayet analitik bir sunuş dinledik. Ahmet Hoca, birçok teknik detayları da olan bu meselelerin tamamını büyük bir vukufle önümüze serdi, kendisine çok teşekkür ediyoruz.

Şimdi, soru - cevap faslına geç-

ceğiz. Usul olarak, birkaç tane soruyu art arda alıp öyle yönetmek niyetindeyiz.

Soru sormak isteyenler ellerini kaldırırsa onlara da söz verelim.

Buyurun.

Prof. Dr. Osman Recepoğlu (Katar Büyükelçiliği, Diploması ve Uluslararası İlişkiler Uzmanı)

- Öncelikle bu kadar teşvik edici, bu kadar düşündürücü ve bu kadar da saygıdeğer bir akademisyenle bizi karşı karşıya getirdiği için vakfa teşekkürlerimi arz etmek istiyorum.

Sözlerime şöyle başlamak istiyorum: Sayın Ahmet Kuru'nun ben birçok yazısını okudum, şevkle ve zevkle okudum. Hatta siyaset terminolojisine kazandırdığı "passive secularism" (pasif laiklik) ve "assertive secularism" (dışlayıcı laiklik) gibi kavramları, aynı zamanda yine aynı üniversitede görev yapmış Alfred Stepan'la birlikte çalıştıklarını biliyorum. Onun da "Twin Tolerations" (İkiz Tolerans) diye bu konuda birçok çalışması olduğunu da biliyorum. İslam'ın dünyada ve son yıllarda tabii ki bu kadar göz önüne bulundurulması, gelmesi dünyadaki yeni düzen arayışları içerisinde

yerini bulması açısından tabii ki çok önemlidir. Bunun çok derinliğine gitmek istemiyorum ama yani "Twin Tolerations"dan başlamak istiyorum ve bunun üzerine inşa etmek istiyorum. Alfred Stepan orada; karşılıklı olarak hem "assertive" İslam'ın hem seküler ve laik olarak kendini tanıtan kesimlerin birlikte birbirlerine karşı saygı duymasıyla başlıyor ve o şekilde birbirlerine duyduğu bu toleransla demokrasinin filizlenmesine, demokrasinin yeşermesine ve demokrasinin o ülkede gelenekleşme ve kurumlaşmasına kadar gittiğine inanıyor.

Bir de tabii farklı düşünceler de var. Bunun tam zıddı olarak. Siz de biliyorsunuz, Ernest Geller'in tıpkı Türkiye'deki gibi, mesela diyor ki: "Bir 'meta constitutional' sistem lazım." Bu da demek oluyor ki, bugüne kadar olduğu gibi sekülerizmi koruyucu bir sistemin anayasaya konması gerekir. Ama buna tabii Stepan'ın da bildiğim kadarıyla birtakım itirazları var, diyor ki sizin de buyurduğunuz gibi: "Senegal ve Endonezya böyle değil. Yani Türkiye de 2000'li yıllardan itibaren böyle değildir. Bunu bu şekilde çözümlendi."

Şimdi, burada şuna gelmek istiyorum, daha fazla detaya gidip başka arkadaşların haklarına tecavüz etmek istemiyorum, beni bağışlasınlar. Şimdi, bir tarafta tabii biz hep İslam'ı konuştuk, din ve devlet ilişkisini veya dinle yaşamla ilgili konuyu konuştuk. Yahudilik var İsrail'de, çok güçlü bir şekilde kendini hissettiriyor, sadece İsrail'de değil, Amerika'da ve Batı'da da kendini devlet ilişkilerinde hissettiriyor. Hatta devlet politikalarının yapılmasında kendini gösteriyor. Ama hiç kimse bahsetmiyor. Ama Türkiye bir rol model ülke olabilir mi? Burada tabii, bununla birlikte Mısır'ı da düşünerek söylüyorum, orada Müslüman Kardeşler'in çok etkin olması ve tıpkı Türkiye'deki gibi orada askerî otoritenin hâlâ Muhammed Mursi'nin yanında olması sebebiyle belki buna şu anda imkân tanınmıyor. Ancak, Tunus durumuna baktığımız zaman, orada Ennahda ve Gannuşi'nin yaptıkları yine belki Türkiye gibi, biraz önce de buyurduğunuz gibi, aşağıdan, dipten gelen bir dalga gibi yukarıya doğru çıkıyor. Çünkü ben onu da biliyorum, 2003'ten beri bu şekilde çalışmaları var ve o daha çok kurumsallaşmış bir sistemle geliyor. Orada

bir İslami anlayış var ve burada, yani bu "ritual of respect" konseptini tanıyan, karşılıklı toleransa dayalı, oradaki sufilerin Gannuşi ile birlikte karşılıklı bir tolerans içerisinde gittiklerini görüyoruz. Ancak şöyle bir durum söz konusu oluyor: Şu anda beş ayrı bölgeye ayırdığınız Müslüman dünyasında Orta Doğu ile ilgili benim kaygılarım var. Onların hangi rol modeli uygulayacağını, işte o otoriter rejimlerin buna ne kadar tolerans göstereceğine bağlıdır.

Benim sorum şöyle: Birincisi, Stepan'ın "Twin Tolerations"la sizin pasif laiklik kavramı arasındaki, iki konsept arasındaki fark nedir? İkincisi de Türkiye mi Tunus mu?

Teşekkür ederim.

Moderatör - Buyurun lütfen.

Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu (RTÜK Üyesi) - Şimdi, ben tabii bir korsan bildiri sunmayacağım, sorularımı net olarak sormak istiyorum.

Şimdi, din dediğimiz olay vahiydir. Türkiye'de cemevleri mabet midir, değil midir tartışmaları da oluyor. Bazılarımız diyorlar ki: "Cemevleri ibadethane, mabet olarak

kabul edilsin." Böyle bir cereyan var.

Şimdi, cemevleri ibadet yeri olur mu olmaz mı? Mabetler ya sinagog ya kilise ya cami diye biliniyor. Yani diğer görüş de öyle ve bir şeyin mabet olup olmadığına din karar verir. Yani dinin orijini ne ise o odur. Meclis toplansa, bir araya gelse, 550 milletvekili var Türkiye'deki Meclis'te ve oy birliğiyle 550 milletvekili bir karar verse: "Akşam namazı 3 rekat değildir kardeşim, 1,5 rekata indirdik." Veya "Ramazan Orucu 30 gün değildir, 15 gündür..." İbadet konularında Meclis, gerçekten, dediğiniz gibi, yetkili değil... Yani bu bir kanun meselesi değil, devlet meselesi değil. Peki, o zaman kim karar verecek? Yani bir tartışma var. Devlet mi karar verecek? Çok güzel ifade buyurdunuz, buna ilgililer, yani devlet dışında birileri karar verecek fakat onlar kim olacak? Yani "Cemevi mabet mi değil mi?" Meclis'in yetkisi yok, devletin de hiç yetkisi yok. Doğru, dinin sahibi kim?

İkincisi, sorup sormamakta tereddüt ettim: Laiklik anayasada yer alsın mı almasın mı? Anayasa Hazırlık Komisyonu çalışmaları oldu, Sayın Milletvekilim içerisinde, zaten biliyorlar. Dört önemli konuda hiçbir

karar alamadı. Dört parti arasında 30 madde üzerinde mutabakat oldu, fakat din - devlet ilişkilerine, asker - sivil ilişkilerine biraz dokundunuz, bu konularda hiçbir karar alınmadı. Yerel yönetimler, ana dilde eğitim, vatandaşlığın tanımı, şu andaki 1982 Anayasası'nın 66. maddesi, bir de hükümet sistemleri.... Buna da biraz girdiniz. Tabii, bu nasıl olacak? Din dersleri mecbur olacak mı olmayacak mı? Mesela, Almanya'da Aleviliğe göre bir din dersi, yani muhtevası var. Orada kabulü Aleviler yazıyor, okullarda Alevilere göre din dersinin okutulduğunu okuyoruz. Bunlar var.

Diyanet İşleri Başkanlığı anayasa-sada olacak mı olmayacak mı; bu tür şeyler de var. Belki dokunursanız sevinirim.

Çok teşekkür ederim.

Moderatör - Bir soru daha alalım...

Prof. Dr. Kayhan Mutlu (Turgut Özal Üniversitesi, Sosyoloji) - Mesleğim sosyoloji, onun için belki biraz değişik açıdan size bir soru yöneltmek istiyorum.

Değerli ve geniş bilgiler verdi-

niz ama yani bu laiklik ne işe yarar? Demokrasi ne işe yarar? Yani biraz böyle pratik soruları da düşünmek lazım. Dolayısıyla sanki bu kanunlar üzerinde biz tartışırken bir bütünü parçalamaya çalışıyoruz. O bütün bir insan. Tabii insanın bir akıl yönü var, yani mümkün olduğu kadar da bunu ortaya koyması lazım, sanayileşmesi gerekiyor. Tabii, insanın bunu yaparken, Batı toplumlarında gördüğümüz gibi, sadece ekonomiye odaklı, ben odaklı olmaması lazım. Bunun evrensel, yani insanın evrensel yönü gönül içerisinde yapılması lazım. Dolayısıyla ne oluyor? Laiklik dediğimiz, demokrasi dediğimiz, insan hakları dediğimiz kavramlar sanki bir yerde kavram kargaşası yaratıyor. Ama bunlar ne işe yarar diye başlarsak, netice itibarıyla bu şey insanın kalitesini yükseltmeye yönelik. İnsanın da tabii bir akıl yönü var, bir de gönül birliği var. Yani din, bir yerde, adı hiç önemli değil, ... akıl, bilim hiç önemli değil, bunlar böyle bir bütün. Biz bu kavramları böyle alıp, kendimize göre yorumlar yaptığımız zaman sanki bütün parçalanıyor ve esas kayboluyor gibi bir algılama içerisindeyim. Yani bu hususu biraz netleştirebilirsek teşekkür ederim.

Moderatör - Çok teşekkür ederiz.

Tunus mu Türkiye mi, dinin sahibi kim? Bir de laikliğin ne işe yaradığı...

Doç. Dr. Ahmet Kuru - Teşekkürler sorular için; hep ufuk açıcı noktalar.

Şimdi, Türkiye, Tunus... Ben bu yazıyı hazırlarken de "Niye Türkiye olsun, onun yerine Tunus model olsun" şeklinde ifade gelen hakem raporlarından birinde vardı. Şimdi, zaten yazıyı bitirirken de ben şöyle bir not koymaya çalıştım: İleride ne olacağını bilemiyoruz. Bir gün Arap ülkeleri, özellikle Tunus, daha iyi, daha güzel bir model ortaya koyabilir. Türkiye onları örnek almaya baş-

layabilir; bu mümkün. Mesela, laiklik konusunda Türkiye Fransa'yı örnek almış olsa bile, Fransa da bizi çok iyi noktalarda olmasa da örnek almaya başladı. Mesela, anayasaya laikliği önce koyan Türkiye'dir, Fransa sonra koymuştur. Başörtüsü yasağında da bizi örnek aldılar. Diyanet gibi bir çatı, kurum noktasında da bizi örnek aldılar. Başörtüsü yasağı hani çok iyi örnek değil ama, aldılar. Şimdi bu mümkün, yani Türkiye model oldu, evet, biz onlara ihraç ediyoruz.

Şimdi, birinci böyle bir nokta var. Ama günümüzde baktığımız zaman Tunus kendisine faydası olacak hale gelmiş durumda bile değil. Yani şu an Tunus çok kaygan bir zemin üzerinde duruyor. Orada suikasttan sonra -bizim Danıştay suikastı gibi

bir suikast oldu, belirli noktalarda belki benzeyebilir- bir anda Ennahda "Darbe mi geliyor, Gannuşi yurt dışına mı kaçacak?" şeklinde şaibelere muhatap oldu. Yani çok belirsiz bir ülke; pratik, siyasi yapısı itibarıyla diyorum. Teorik olarak da şu an Ennahda çok dağınık bir yapı arz ediyor. Ennahda Hareketi Partisi şu an Tunus'ta yüzde 40'a yakın oy alıp hükümetin temel kemiği olan partidir. Raşit Gannuşi'nin lideri olduğu, yanılmıyorsam 1981'de kurulmuş, sonrasında devlet tarafından çok sert ve Mısır'da bile görülmeyecek şiddette takibe maruz kaldığı için lider ve hatta birçok alt tabaka mensubu bile yurt dışına kaçmış bir partidir. Gannuşi çok önemli bir düşünür. Zaten Gannuşi din adamı değil, felsefeci ama İslam felsefecisi ve Londra'da yaşarken de demokrasi ile İslamın uyuşacağına dair eserler telif etti. Eserlerinin İngilizcesi de var. Ama şu anki durumda, Gannuşi sadece parti genel başkanıdır. Cumhurbaşkanı, meclis başkanı başka partilerden, başbakan Ennahda'dan ve şu an Ennahda kendisi içerisinde tam bir bütünlüğü, teorik bir tutarlılık sağlamış değil. İçinde selefi gruplar da var; çok Batıcı olanlar da var. Gannuşi ortada, dengeyi tutmaya

çalışıyor. O yüzden şu an Tunus örneği olamaz kanaatindeyim.

Stepan'ın "Twin Tolerations" kavramı ile benim pasif ve dışlayıcı laiklik kavramlarımın ilişkisine gelince... Aslında sorunuz tam zamanına denk geldi. Stepan ile İngilizce edit ettiğimiz kitabın bir bölümü de bu konuya ayrıldı. Bu bölümde O'nun "İkiz tolerans" kavramıyla benim pasif laiklik arasındaki benzerlikleri ve bazı farkları açıklıyoruz. Kitabın Türkçesi de iki hafta içinde Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan çıkacak. "İkiz toleranslar" pasif laiklik ile uyumlu ve dışlayıcı laikliğe zıt. Zira dışlayıcı laiklikte devlet tarafsızlığını aşılıyor, müdahale ediyor, dinin ne olduğunu, dinin ne olması gerektiğini belirliyor, dini kısıtlıyor.

Alevilerle ilgili değerli sorularınız tabii ayrı bir konuşma mevzusu ama kısaca şöyle diyebiliriz: Bir kere, haklısınız, neyin ibadethane olduğunu din belirler. Öte yandan, cemevi acaba bir tekke, zaviye gibi görülebilir mi? Hani normal Sünni perspektifte bile böyle bir yaklaşım olabilir mi? diye belki düşünülebilecek bir nokta. Benim âcizane çabam, camiye rakip görülmesin, zıtlasma olmasın. "İbadethane değil" dendi-

ğinde de Alevilerde şöyle bir reaksiyon oluşuyor: "Hayır, bizim ibadethanemiz budur." Onun yerine, işte "Mevlevilerin de tekke zaviyesi var, Kadirilerin var, Nakşîlerin var, Alevilerin de cemevi var" gibi bir şey denirse acaba bir karşılıklı hoşgörü oluşur mu?

Laikliğin anayasaya girmesini şu anki toplumsal yapı ve siyasi dengeler açısından gerekli görebiliriz. Ama elimizde Amerika gibi örnekler de var. Mesela, Amerika Anayasası'nda "laiklik" kelimesi geçmez, "din - devlet ayrılığı" da geçmez. Aslında orada sorulardan birinde geçtiği gibi aynen, bunun ne işe yarayacağını koymuşlar. Birinci Ek Madde diyor ki: "Kongre herhangi bir dini resmî ilan edemez veya herhangi bir dini

yasaklayamaz." O yüzden bu maddenin iki ayağına da mahkemeler çok önem verirler. Mesela, bir yere, bir devlet okuluna haç asılsa bu ilk kısmına ters oluyor. Çünkü Kongre veya devlet resmî din ilan etmiş oluyor. Ama sizin başörtünüze karışıklarında bu da anayasadaki dini özgürlük prensibine aykırı oluyor. Bu konuda çok önemli bir dava vardı. 1990'ların başında ortaya çıktı: Bir uyuşturucuyla mücadele derneğinde çalışan bir Kızılderili ve beyaz arkadaşı, "piyoti" adında uyuşturucuyu kullanıp işe geliyorlar ve dernek bunları kovuyor. "Burası Uyuşturucuyla Mücadele Derneği, uyuşturucu kullanmışsınız" diye. Kızılderili de diyor ki: "Ben bunu dini ayinimde yaptım." Beyaz da diyor ki: "Ben de Kızılderili dinine ihtida ettim, ben

de Kızılderili dinindenim, ben de ayinde yaptım.” Alt mahkeme bunlara tazminat ödenmesi kararı veriyor. Federal Mahkeme “ödenemez” deyince Yüksek Mahkemeye dava geldi ve bu ülkede büyük olay oldu. Yüksek Mahkeme de “ödenemez” deyince, Kongre bu kararı aşma adına kanun çıkardı. Yüksek Mahkeme ise bu kanunu federal bazda kabul edip eyaletler bazında iptal etti. Bütün tartışma bir Kızılderili’nin uyuşturucusundan kaynaklandı. Ama Türkiye’de malum yüzde 63 bayanların başörtüsü örttüğü bir ülkede tartışmalar çok daha basit, yasakçı bir şekilde cereyan etti. Amerika’da ufak noktalarda bile, din özgürlüğü konusunda çok nüanslarla davranılır.

Şimdi, laiklik kavramı anayasada olmasa da Amerika’daki gibi, böyle bir pratik madde konulabilir. Devletin bir dini yasaklayamayacağı veya resmî ilan edemeyeceğine dair ama şu anki Türkiye’de konjonktürde “laiklik” kelimesine hassasiyet var, o kelimenin kalması daha makul olabilir.

Şimdi, din dersleri konusunda da Avrupa’da genel uygulama şöyle: Mecburi olursa genel olması,

buyurduğunuz gibi Aleviliğin de Taoizm, Budizm gibi değişik dinlerin içinde olmasıdır. Eğer hususi olarsa seçmeli olması şeklindedir. Türkiye’de de böyle bir ayrıma gidilebilir, mesela Kur’an, hadis dersleri seçmeli, direk İslam anlatılıyor. Mecburi bir ders var, o da din kültürü dersleri; daha genel, herkesi içine alan bir denge yapılabilir. Herhalde o noktaya doğru gidiliyor.

Diyanet konusunda benim âcizane kanaatim, yönetim ve bütçenin özerkleştirilmesi şeklinde olacaktır. Başkanın atanmasının bir müteveli tarafından yapılıp, bütçenin de mümkünse vakıflarca finanse edilmesi uygun olacaktır. Bir üniversite şeklinde yani, özerk bir yapılanma uygun olabilir. Bu bir orta yoldur, çünkü Diyanet Türk toplumunun -TESEV’in anketlerine göre- yüzde 85’inin, hatta 90’ının desteklediği lüzumlu bir müessese durumundadır. Ama hâlihazırdaki yapısıyla devlete bağlıdır. Yani tamamen din düşmanı bir iktidar gelse, din düşmanı bir Diyanet İşleri Başkanı da atayabilir, bunun da unutulmaması gerekir.

Bir diğer soruya gelirse: Başkanlık veya parlamenter rejim tabii

çok tartışılacak bir konu ama benim âcizane kanaatim, önemli olan kuvvetler ayrılığı ve kuvvetler arasında kontrol ve dengedir. O açıdan bakıldığında, yani mevcut rejimde de aslında başbakan çok güçlü bir konuma sahiptir. Başkanlığa geçilecekse de mutlaka dengenin gözetilmesi gerekir. Yoksa İngiliz Lord Curzon’un dediği gibi, “Güç yozlaştırır, mutlak güç mutlaka yozlaştırır.” Türkiye’de hiçbir şahıs veya gruba aşırı güç vermememiz lazım çünkü yozlaşacaktır.

Askerî reformlar noktasında da Danıştay ve Yargıtay’ın en üst temyiz mahkemesi mercisi olarak kabul edilip, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ve Askerî Yargıtay’ın ya lağvedilip ya da onların altına çekilmesi önemli bir adım olacaktır. Bir de atamalarda, dediğim gibi, yani şu an Genelkurmay Başkanı istediği zaman kuvvet komutanlıklarını mevzuat gereği tıkayabilir. Bunun kaldırılması lazım. Genelkurmay Başkanı teklif etmese bile belirli rütbedeki insanların kuvvet komutanı atanabilmesi demokrasinin gereğidir.

Son olarak da, “Laiklik ne işe yarar?” sorusuna değinmeye çalışalım. Laikliğe, insanların din özgürlüğünü

garanti altına alma açısından bakabiliriz. Bir başka açıdan da alanların birbirinden ayrışması ile ilgilidir. İptidai kavimlerde filozoflar her şeyi yapıyordu. Mesela, Farabi hem kanun gibi bir müzik aleti geliştiriyor, hem din bilgini, her şeyi bilen bir adam olarak biliniyor. 21. yüzyılda böyle bir insan olmaz, yani olmaması da lazım. Çünkü 21. yüzyıl artık “Taksim’ül amâl”, “divison of labour” yani iş bölümünün olduğu, mütehassıslaşmanın olduğu, profesyonel ve az alan iş yapan insanın kaliteli iş yaptığı bir yüzyıl olmuştur. Şimdi, her şeyi yapan insanları hiçbir işi tam yapamıyorlardır diye anlıyorum. Öyle olduğu için, bizim toplumumuzda da alanlarda bir ayrışmaya ihtiyacımız var.

Şimdi, laiklik ve demokrasi, siyasetin sınırları içerisindedir. Siyaset, bir araya geldiğimizde devlet gücünü nasıl kullanırız, nasıl anlarız, nasıl çatışmadan, kavga etmeden belirli parametreler üzerinde bir uzlaşmaya varırız, kurallar nedir; bu kurallar noktasında işimize yarayan araçlar nedir sorularına cevap arar.

Moderatör - Çok teşekkür ederiz.

Buyurun.

Mehmet Oymak (Harran Üniversitesi İslami Türk Edebiyatı)

- Pasif laiklik ve dışlayıcı laiklik; harika bir şey bu, sanırım laikliğin taraflarına bir çıkış yolu getiriyor. Ben şahsen düşündükçe daha da üzerinde derinlemesine bir yol göstericilik olacağına inanıyorum. O açıdan da teşekkür ediyorum.

Sorum şu: Müslüman ülkelere Türkiye'nin model olması, Türkiye'nin bu modelliği diğer inançlara mensup olan devletler ve güçler tarafından nasıl karşılanır, ilgilenirler mi, ilgisiz mi kalırlar? Bu nasıl bir sonuç doğurur? Bu açıdan açıklamanızı arzu ediyorum.

Saygılar sunuyorum.

Moderatör - Çok teşekkürler.

Buyurun efendim.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler) - Öncelikle bu ufuk açıcı tebliğ için teşekkür ediyorum.

Ben otoriterizm konusunda biraz daha şöyle derinlere inerek bir muhasebe yapmak istiyorum.

Buna, İslam devlet siyaset teorileri olarak bakmak istiyorum. Şimdi, bunlara baktığımız zaman, işte dört halifeden sonra gelen dönemlerde Maverdi gibi, Bakıllani gibi, Yusuf Has Hacib gibi, Nizam'ül Mülk gibi İslam âlimlerinin bu din, devlet, siyaset, yani otoriteye karşı cumhurun hakkı; bu konuları tartıştıklarını görüyoruz. İslamda Eş'ari gibi, Mür-ciyye gibi akımların tartışıldıklarını biliyoruz. Fakat bu tartışmalarda cumhurun hakkının otoriteye karşı savunulması meselesi yer almasına rağmen, o dönemde Haçlıların, Moğolların saldırıları, Şia'nın Sünni İslam dünyasındaki olumsuz etkileri bu âlimleri idareyi, sultanları zalim de olsa desteklemeye ve buna dair teoriler ve görüşler ortaya koymaya itti. Dolayısıyla bu bir gelenek veya Orta Doğu'nun bir kaderi midir yoksa sonradan öğretilmiş bir öğreti midir? En bariz güzel örnek, dört halife devrinde bir nevi seçimin, müşaverenin olduğunu görüyoruz ama ondan sonra yapı değişiyor, sistem değişiyor.

Günümüze gelecek olursak: Orta Doğu'daki bu otoriterizm dolayısıyla bir kader midir veyahut da eğer değilse, o dönemde din kurumu halkı din-devlet-siyaset ilişkilerinde yön-

lendirmede etkiliydi ve yönlendiriyordu. Bugün bunun yerini ne alabilir, hangi kurum olabilir? Ben böyle bir açılım yapmayı düşündüm.

Moderatör - Çok teşekkür ederiz.

Bir soru daha alalım...

Doç. Dr. Ahmet Beşkaya (Turgut Özal Üniversitesi, İktisat) - Ben özellikle AK Parti'nin, daha doğrusu Türkiye'nin model ülke olarak sunulması konusunda bilgilenmek amacıyla bir soru sormak istiyorum. Şimdi, Türkiye deyince yakın tarihin baktığım zaman ben, 1940'lara kadar tek parti hükümetinin olduğu, ondan sonra da her on yılda bir ihtilallerin yaşandığı, yakın zamana kadar, en sonraki post modern darbeyi de dâhil edersek, 1990'lı yıllara kadar sürekli darbelerle boğuşan bir ülke tablosunu görüyorum. Bir anda ne oldu da, daha doğrusu ne değişti de Türkiye bir model ülke olarak sunulmaya ve görülmeye başlandı? Acaba bir model ülke midir Türkiye, yoksa bir elbise giydirildi de işte bu elbiseyle bir model ülke olarak sunuluyor? Yani bu elbiseyi çıkardığımız zaman tüm çıplaklığıyla altından o eski refah veya MSP ge-

leneğinin devamı niteliğindeki bir vücuttan mı bahsediyoruz? Çünkü demokrasi deyince, bunu zihinlerde ve vicdanlarda içselleştirmek de anlaşılması gerekiyor. Birtakım kurumsal düzenlemeler ve değişikliklerle bir firmanın, bir şirketin yapısını bile değiştiremiyorsunuz. Türkiye nasıl oldu da böyle birdenbire model bir ülke konumuna geldi veya gerçekten model ülke mi sorusunu sormak ve açıkçası öğrenmek istiyorum, öğrenmek amacıyla soruyorum.

Moderatör - Çok teşekkür ederiz.

Buyurun Hocam.

Doç. Dr. Ahmet Kuru - Çok teşekkürler.

Hepsi ilham verici sorular. Şimdi, öncelikle sizin sorunuzdan başlarsak "Dış güçler nasıl bakar?" Tabii, bu konuda ciddi kafa karışıklığı var. 1991 yılında *Ekonomist* Dergisi "İslam'ın Yıldızı" diye bir makale yayınladı. Bildiğiniz gibi *Ekonomist* Dergisi İngiliz stratejisinin billurlaştığı yerlerden birisidir. 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşü ardından Türkiye'nin sadece Orta Asya'ya değil, bütün İslam coğrafyasına model olup olamayacağını tartış-

yorlardı. İç dinamikleri açısından da Türkiye'nin krizlere gebe olduğu, koalisyonların, ekonomik krizlerin gelebileceği öngörülmüştü yazıdan. Ama buna rağmen gene de model olabilir mi diye soruyorlardı. Demek ki Batı'da aslında yirmi otuz yıldır aynı algı var. Yalnız Batı burada ikircikli bir durumdadır. Batı; az önce de arz etmeye çalıştığım gibi, tek tip bir şey değil, tek vücut değil, içinde bir sürü gruplar, ülkeler, akımlar, çelişkiler olan bir yığın olarak kabul edilmelidir. Şimdi, bir tarafta Türkiye'nin model olmasını isterler. Ne gibi? Mesela, sorsanız Hillary Clinton'a -gerçi görevi bıraktı ama belki başkan olur- "Mursi ve Gannuşi Erdoğan çizgisine gelsin mi?" Bir ihtimal "Evet" der, hatta o basına da bunu dışişleri bakanı iken açıklamıştı. Ama bir taraftan da Batı Türkiye'nin Orta Doğu'da kendi başına bağımsız ve lider bir pozisyonda olmasını istemez. Yani burada hassas bir denge var. Öyle bir denge kuracaksınız ki, hem etkili olacaksınız hem de Batı'ya hiçbir zaman "Sana karşı, seni buradan çıkarıp senin etkini yok edecek bir şekilde giriyorum!" demeyeceksiniz. Böyle bir denge tutturulabilirse, dediğim gibi kazan-kazan durumu olabilir... Me-

sela, şu anki Suriye'de de Rusya'ya öyle bir şey denmeli ki, Rusya'yı bütün her şeyi kaybedeceği düşünce-sini terk edip "Esed gider yeni Sünni bir rejim kurulursa ben de bir şeyler kazanırım" anlayışına getirmek lazım. **Siyasette her şey mümkündür. O yüzden** Türkiye Orta Doğu'da önemli bir rol oynayacaksa Batı'yı da bir şekilde ikna ederek, yanında tutarak gelmesi gerekiyor. Bu konuda Batı'da kesin bir şey yok, kafa karışıklığı var, ikna edilebilecek aktörler çok.

Demokrasi hakkındaki soruya gelince. Siz çok güzel izah ettiniz, bizim hem Maverdi gibi, İbn-i Cema gibi düşünürlerimizin sultanlığa bile olumlu gören bir yaklaşımı var. Tabii ki burada Thomas Hobbes'a da ilham veren bizim düşünürlerimizin bir yaklaşımı var; "Bir gece anarşi kırk yıl despot yönetimden daha kötüdür." Yani anarşi en kötü şey, düzen olsun da ne olursa olsun... Çünkü anarşi olursa gece kapın çaldığında kimin geldiğini bilemezsin, devlet otoritesi seni korumaz... Ama tabii burada mı kalmalıydı? Yani Batı'da Thomas Hobbes var ama bunun ötesine gidilmiş.

Şimdi, tabii ki bu sadece fikrî de-

ğil, dediğim gibi, ortada coğrafi boyut var, ekonomik boyutu var. Mesela düşünelim, Mısır'da, Pakistan'da okuma yazma oranı yüzde 60'ın altında. Ben Mısır'da yüzde 70 diyenler gördüm ama güvenilir değil. Yani okur-yazarlık çok ciddi düşük. Şimdi, böyle bir ülkede tabii ki demokrasi-nin gelmesi daha zorlaşıyor, çünkü en azından oy vermeye gittiğinde parti isimlerini okuyacak insanlar lazım. Demiyoruz biz, "Profesörün oyu çobanın oyuna denk midir?" Tabii ki o yanlış bir yaklaşım, her insanın belirli bir zihni kapasitesi, her insanın oy verme şeyi değişiktir. Bazen çoban profesörden çok daha iyi oy verir, ama ülke genelinde bir okur-yazarlık, en azından bir otobüs bileti alıp oy vermeye gidecek bir ekonomik güç lazım. O yüzden, Müslüman ülkelerde şu an otoriterizm problemini ben sadece tarihsel -sizin de buyurduğunuz gibi- böyle bir determinizm içerisinde görmüyorum. İşte, "bizim teorimiz böyle"den çok, pratik gerçekliklere bakıyorum. Neden? **Avrupa'ya baktığınızda, 1944 yılı itibarıyla Almanya faşisttir, İspanya faşisttir, İtalya faşisttir, Portekiz faşisttir. Daha altmış yıl önce Avrupa demokratik değil. Demek ki, çok**

tarihî determinizme gerek yok. Siyaset çok çabuk değişebilen bir şey. Dünya çok çabuk değişebiliyor, insanlar adapte olabiliyorlar ve İslam dünyasında da, önümüzdeki kırk-elli yıl içinde büyük demokratik açılımlar olabilir. Hani, oryantalistlerin de böyle yaklaşımları var: "Mısır'da bin yıldır seçim olmadı..." diye. Ona bakarsan Paris'te de iki yüz yıl önce seçim yoktu. Bir tek Amerika'da böyle 1800'lerden beri sürekli seçim oluyor.

Bu açıdan bakarsak, aslında siyaset değişken bir şey, değişimin temellerine bakmak lazım. Ama çok somut olarak konuşmak gerekirse ve bir sonraki soruyla da bağlamak gerekirse: "Nasıl olur da, otoriterizm kısır döngüsü kırılır, Türkiye nasıl başardı?" Bir kere ekonomik kalkınma bunun için çok önemli bir adımdır. Yani kişi başına düşen millî gelirin artması, ekonominin kompleks bir hale gelmesi, üretime dayalı bir ekonomi önem taşımaktadır. Biraz önce arz etmeye çalıştığım gibi, sadece petrol gelirine dayalı basit, ilkel bir ekonomi zenginlik demokrasi getirmiyor. Ama üreten insanlar belirli bir eğitim almış ve üretken insanlar baskıyı görünce "Ben gider

başka ülkede gene üretimimi yaparım” diyebiliyor. Otoriter rejimi tehdit edebilen burjuvazi ve üretkenliktir. Bu, tabii ki rejimin halkı daha ciddiye alması, pazarlık yapması, taviz vermesi ve demokratikleşmesini gerektiriyor. Yani neticede halkın hükümetten taleplerini güçlü yapabilmesi için halkın eğitilmiş olması, zengin olması, üretken olması çok önemli faktörler ve bu yolda ilerlediğimizi düşünüyorum.

Şimdi, Türkiye’ye bağlarsak: Türkiye, nasıl oldu da demokratikleşti? Bir kere, bizim çok ciddi bir mazimiz de var. Hani tarihi determinizm olmasın dedim ama, mazinin bir rolü de var. Şimdi, 1876 yılında Osmanlı Meclisi açıldığında dünyanın ilk ve tek -o zaman için- çok kültürlü parlamentosu özelliğini taşıyordu. Müslüman oranı yüzde 60 Hristiyan-Yahudi oranı yüzde 40 civarındaydı. Dünyada eşi benzeri olmayan bir siyasi yapılanmaydı. Seçimle gelmiş bu parlamento; ilk defa çok kültürlü, çok dinli, çok etnik yapıya sahipti. Parlamento dışında mahalli seçimler de sözkonusuydu. Taha Akyol’un bu konuda bazı yazıları var. Yani bizim zaten bir demokratik geçmişimiz vardı. Entelektüel olarak da, Namık Kemal’lerden günü-

müze gelen çok zengin bir entelektüel İslamcı düşüncemiz de var.

Sonrasında bir şekilde biz askeri darbeler sarmalına girdik. Bunun da tabii birçok açıklaması var. Benim bir makalem var “*Insight Turkey*” dergisi için yazdığım, yakında Türkçe derleme kitabımızda da çıkacak, orada açıklamaya çalıştığım şey şu: **Türkiye’de elit tabakada, genelde CHP’ye oy verenlerde -tırnak içinde elit diyelim- üç korku; İslamcı korku, Kürtçü korku, komünist korkusu vardı. Bu üç korkuya karşı da dayanak asker olarak görüldü. Eğer asker sivillerden destek almasaydı Türkiye’de bu kadar uzun süre siyasete müdahale edemezdi.** 27 Mayıs darbesinde de asker sivillerden destek almıştır. 1971 Martta da, 1980’deki müdahalede de bu desteği görürüz. Sadece aldığı desteğin tarzı değişiyor. Mesela, 1960’ta aldığında bütün sol entelektüeller, hatta 1971’de de 9 Mart girişimine sol entelektüeller destek veriyor. 1980 darbesine daha çok komünizmden korkan dindar halk destek veriyor, “Komünizm geleceğine, anarşi geleceğine asker gelsin bizi korusun” diyorlar. Ama mutlaka ve mutlaka sivilden destekle geli-

yor. Sivilden destek de üç korkuyla geliyor. Ama bugüne baktığımızda, zaten komünizm diye bir şey dünyada yoktur artık, Çin’de bile varlığı şüpheli hale geldi. Kürt konusunda en milliyetçimiz bile, bunun orduyla çözülebileceği konusunda artık şüphesi düşüncesi var, yani askerî tedbirlerle bunu nasıl çözeceğiz, en azından ordunun gelmesi bunu çözecek gibi görünmüyor. Bir tek laiklik vardı. Laiklik konusunda da işte bizde yüzde 20-25’lik bir kesim dışlayıcı laikliği destekliyor. Bunu da nereden biliyorum? CHP, DSP toplam aldığı oy 21-25 civarlarında veya “Başörtüsü yasağı üniversitelerde kalksın mı?” diye sorduğunuzda yüzde 20 civarında “Hayır” diyor. Buna mümasil şeylerden çıkarılabilecek bir 20-25’lik dışlayıcı laik kesim, bunlar hâlâ ordunun belirli bir sistemde sübab rolü, denge unsuru olmasını isterlerdi ama işte artık o vesayet de bir şekilde kalktı.

Ozaman, toparlarsak: Türkiye’nin bu hale gelmesi, aslında Türkiye’nin Osmanlı’nın mirasından bakabileceğimiz bir potansiyeli olduğunu ortaya koyuyor. Ekonomik kalkınmanın da rolü büyüktür. Bir de bu korkuların izale olması veya en azından korkuların askere verdiği desteğin,

mekanizmanın kırılmasının rolü büyüktür.

Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu (RTÜK Üyesi) - Çok teşekkür ederim.

Eğer izin olursa, küçücük akademik bir katkı: Şimdi, “İslam ülkelerinde hep zulüm var, bize sabretmek düşer, iktidara da zulmetmek düşer.” Bu ekol üzerine biraz duruldu. Bu konuda bir Mısırlı bir alim hanımefendinin olan Nevin Abdülhalik Mustafa’nın çalışmasının Türkçesi “İslam Siyasi Düşüncesine Muhalefet” adı altında 400 sayfalık bir kitap olarak çıktı. Orada şunları söylüyor: “Evet, böyle bir ekol var, Hanbeli mezhebi ve bazı düşünürler de böyle, iktidara zulmetmek düşer fakat halka da sabretmek düşer.” Fakat bunlar birinci ekoldekilerdir.

İkinci ekoldekiler Hariciler ve benzeri bazı mezhepler veya görüşler de devrim ekolünü yani Marksizmin devrim kuramını ileri sürerler. Bunlara göre bu durumda iktidara karşı derhal isyan etmek lazım.

Üçüncü görüş: Ebu Hanife’nin ve benzeri düşünürlerin ekolü, bu da Temekkün Ekolü deniliyor. Nevin Hanımın kendi orijinal ifadesiyle

“Medresetü Temekkün” ekolüdür. Yani İmkân Ekolü’ne göre, “Eğer imkân varsa direnmek gerekir, iktidar zulmediyorsa biz de meşru müdafaa hakkını kullanabilmeliyiz. Biz, yani yönetilen sınıfı eğer imkânımız varsa düzene karşı başkaldırmalıyız ve bu düzeni meşruiyete doğru götürmeliyiz...” Yani Ebu Hanife’de de var, başka görüşler de var, bu sırf Ebu Hanife değil. Ama yani İslam dünyasında tarihsel olarak da sadece “Otoriteye zulmetmek, halka itaat etmek düşer” ekolü küçücük bir ekoldür, Emeviler tarafından desteklenmiş, bunlar tarafından pohpohlanmış, bu konuda kitap yazdırılmaya teşvik edilmiş. Fakat bütün İslam dünyasına, İslam tarihine bu düşüncenin hâkim olduğunu söylemek doğru değil. Nevin Hanım bunu kitabında çok uzun izah ediyor ve Ebu Hanife ve diğer düşünürlerin bu İmkân Ekolü ve Temekkün Ekolü aslında John Locke’a İbn-i Haldun üzerinden ve John Locke’un ileri sürdüğü, işte “Direnmeye meşrudur” diye daha sonra geçiyor. Bizim anayasalarımıza da girmiş, bilindiği üzere 1961 Anayasası’nın başlangıç bölümünde bu kavram geçiyor. Menderes Hükümetine karşı halkımız meşru direnme hakkını kullan-

mıştır. Aslında bu meşruiyet yanlış bir şey tabii ki, 1961 Anayasası’nın başlangıç bölümündeki bu şey, anayasal bir kavram ama bu anayasal kavramın temeli Ebu Hanife’de ve diğer İslam düşünürlerinde var. Dolayısıyla Marksist teorinin dayanağı Hariciler ama günümüz liberal teorinin, bütün çağdaş devletlerin kabul edip, direnme ekolü yani halkın meşru müdafaa hakkını biz Ebu Hanife’de çok rahat görüyoruz. Bu nedenle tarihimizin sadece kötülüklerle dolu bir tarih olmadığını arz etmek istiyorum.

Sağ olun.

Moderatör - Çok teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Ahmet Beşkaya (Turgut Özal Üniversitesi İktisat) - Bir ekleme yapabilir miyim? Polemiğe girmeden Hocama da bir soru yöneltmek istiyorum... Türkiye ekonomisinin başarısı diye söyledik ama Türkiye ekonomisinin öyle çok abartılacak aman aman bir başarısı yok. Türkiye ekonomisi AK Parti öncesi ve sonrasında dünya ekonomisi içerisinde sıralamada 16. ile 19. sıralar arasında hep gidip gelmiştir. Yani birdenbire böyle bir

sıçrama, Türkiye’nin ilk 5’e girme, ilk 10’a girme gibi bir şeyi yok. O belli bir büyüme oranını, işte gelişmişlik, millî gelirdeki artış derken Türkiye ortalama olarak zaten yıllar itibarıyla yüzde 5 büyümeye sahip bir ülke olagelmıştır. AK Parti döneminde bu yüzde 6,5 olmuştur. Millî gelirdeki görece artış da belli ölçüde bundan kaynaklanır. Yani böyle çok gözle görünür, sıçrama diyebileceğimiz türden bir ekonomik büyüme, gelişme, hele hele kalkınma diyeceğimiz şey, büyük ölçüde sıçrama diyeceğimiz yok. Bunu eklemek isterim.

Bir şeyi de sırf merak ettiğim için soruyorum: Biz, Osmanlı’dan gelen bir demokrasi geleneği var diyoruz, evet, ama Türkiye bir uzay aracıyla gelip bu coğrafyaya kondu. Osmanlı’nın devamı ama onu reddeden bir yapı üzerine kuruldu ve bu yapı çok yakın zamana kadar düşünce olarak yönetenlerin uhdesindeydi veya yönetilenler bu şekilde ülkeyi biçimlendirdiler, formülize ettiler, bir forma koydular. Osmanlı’nın devamı olabiliriz ama, Osmanlı’yı reddeden bir yapı üzerinden geliyoruz. Mutlaka Osmanlı’dan birtakım kalıntılar bizde kaldı. Yani sosyolojik olaylar böyle şey değil, 1923’te bir yere gittik, biz uzaydan geldik, böy-

le bir şey yok. Ama Osmanlı’yı reddeden bir yapı üzerine kurulduğumuzu da göz önüne alırsak, acaba bu demokratikleşmeyi içselleştirme, kabul, vicdanlarda ve zihinlerde, araç olmanın ötesinde bir yaşam biçimi olarak kabul etmeyi bu demokrasi söylemi peşinde koşanlar da dâhil ne kadar başarıyoruz? Bu ortam içerisinde demokrasi modeli olabilecek bir Türkiye ne kadar inandırıcı olabilir? Yani biz, şu anda Türkiye bir model ülke fikrini ön kabul olarak kabul etmişiz. Bunun birtakım gerekçeleri var, siz de izah ettiniz ama bunu biraz sorgulamak gerekir mi? diye tartışmaya açmak istiyorum.

Moderatör - Teşekkürler.

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Tarih) - Vakfa ve Ahmet Bey’e çok teşekkür ediyorum, gerçekten çok yararlandım.

Kemalizmi anlatan, cumhuriyet tarihini anlatan bir insan olarak gerçekten “Birlikte nasıl yaşarız, yaşama alanlarımıza nasıl müdahale etmeden saygı duyarız?”ı üniversitede yaşatmaya çalışan bir insanım. Burada da bunu gördüm. Hakikaten yararlandım. Tasnifçi ve bizim en

azından tezlerde öğrencilere anlatmak istediğimiz bir usulde anlattığınız için, yönteminiz için de ayrıca teşekkür ediyorum.

Ben hemen şunu söyleyeyim: Bütün Müslümanlar gibi, bütün Kemalistlerin de homojen olmadığını düşünüyorum. Yani bir Atatürkçülük diye bir kalıp yok; bütün İslam, Müslüman inancını sergileyenlerin tek tip olmadığı gibi. Zaten bizdeki bu zihniyet biraz sanırım ön yargılarımızın olmasına yol açıyor. Bu anlamda şunu söyleyebilirim: Başbakanımız Mısır'a gittiğinde cebinde iki birikim vardı; bir Osmanlı birikimi, bir de cumhuriyet birikimi vardı. Cumhuriyet birikimini orada çıkarma gereğini hissetti ama Osmanlı birikimi de vardı. Yani orada kabul görmesinde bir cebinde Os-

manlı birikimi, öbür cebinde cumhuriyet birikimi vardı. Ne olursa olsun, bu cumhuriyetin bir getirisi var.

Ben şunu çok düşündüm: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve Osmanlı sınırları içinde eğer bir devlet dış devletlerin yardımıyla kuruluyorsa, oralarda cumhuriyet ilan edilmiyor, dışarıdan kral atıyorlar. Suriye'de denediler olmadı, Irak'ta oldu. Hatta Yunan bağımsızlık savaşından, koskoca Yunan, Helen medeniyetine Almanya'dan kral getiriyorlar 1830'larda, Danimarka'dan bile kral getiriyorlar. Ben cumhuriyetin ilanının bağımsızlıkçı bir savaş sonrasında geldiğine ve cumhuriyetin Türkiye için ciddi bir birikim olduğuna inanıyorum. Öncelikle onu söyleyeyim. Yani cumhuriyetin başlı başına Türkiye'nin demokratikleşmesinin

önünü açan bir süreç olduğuna inanıyorum. Çünkü o monarşiden, Doğu tipi despotizmden cumhuriyete geçiş yaşandı. Türkiye'nin 1920'lerde yaşadığını Doğu, Kuzey Afrika ülkeleri sanırım yeni yeni yaşıyorlar çünkü onlar, sömürgecilerin ülkelerini cetvelle çizerek bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Bu anlamda da çok önemli diye düşünüyorum.

Ben 20. Dönem Parlamento tarihini yazdım. 20. Dönem de en kritik dönemdir, didik didik ettim. Avrupa Birliği ilişkilerine de baktım. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Avrupa Birliği görüşüne baktım. Ben idareciyim, hep şunu görürüm: Dışarıdan baktığınız zaman olay farklıdır, idareci olduğunuz zaman durum farklıdır. Avrupa Birliği ile ilişkilerimizde pragmatiklik çok ama akılcılık da var. Türkiye'nin yaptığı ihracat ve ithalatın yüzde 50'sine yakını Avrupa ülkeleriyle yapmaktadır. Maliye Bakanımız açıkladı, "Ekonomik büyümenin biraz düşük olmasındaki temel neden, en büyük partnerimiz Avrupa Birliği'ndeki kriz" dedi. Bence akıllı, akılcı bir iktidar böyle yapar, Avrupa Birliği'ni nasıl silsin? Avrupa nazarında ise bizim yüzde 1 kadar, yani Avrupa için bizim iktisadi değerimiz yüzde 1 kadardır. Ama

Avrupa'nın pazar payı bizim için yüzde 50 kadardır.

Benim şimdi merak ettiğim nokta şu: Otoriterlik, özellikle de iki savaş arası dönem çok yaygın bir uygulamaydı ve ara rejim olarak görülüyordu. Ama çok tehlikeli bir süreçtir. Totaliterizme de kayabilir, demokrasiye de kayabilir. İslam da öyle bir kullanabilir ki, bir totaliter ideolojiye de dönüştürülebilirler, demokrasiye de dönüştürülebilir, çünkü İslam'da bu da var. Sizce buradaki otoriterlik kalıcı mıdır yoksa hangi tarafa doğru meyledecektir? Demokrasiye doğru mu evrilecektir yoksa totaliterizme doğru mu, daha mı tehlikeli, daha katı bir sisteme doğru mu?

Teşekkür ediyorum. Kusura bakmayın, biraz uzun bir soru sordum ama biraz da açıklama yapma gereği hissettim.

Moderatör - Buyurun Sayın Ertosun.

Yrd. Doç. Dr. Erkan Ertosun (Turgut Özal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler) - Türkiye'de son on yıl içerisinde dışlayıcı laiklikten pasif laikliğe doğru bir kayış olduğunu belirttiniz. Yine bu son on yıl içerisinde anayasa ya da yasa düze-

yinde bu değişimi pekiştirecek gerekli düzenlemelerin yapılmadığını görüyoruz. Yani böyle bir değişimin yaşanması için birkaç önemli noktada değişim olması gerekir diye düşünüyorum. Toplumsal değişim: Türkiye’de bu anlamda bir değişim var, yani halkın dindarlaşma, halkın liberal düşünme oranında son on yıl içerisinde önemli değişimler oldu. Başka bir kaynağı güç dengesi olabilir. Türkiye’de güç dengesi anlamında da bir değişiklik var, yani bir siyasi iktidarda hem oy anlamında bir yükselme var hem de tek partinin getirdiği bir istikrar var. Yine, bu dışlayıcı laiklik taraftarı olanların da güç dengesinde aşağıya doğru inmesi var. Özellikle Ergenekon operasyonları bağlamında siyasi arena da profillerin düşmesi gibi bir durum var. Ama üçüncü önemli kaynak diyeceğimiz, yasal düzenlemelerle ilgili yapılmış bir şey yok.

Ben bu üçüncü düzenleme yapılmadan bu durumun çok rahatlıkla tekrar tersine dönebileceğini düşünüyorum. Acaba, ilk ikisinde değişim bunun adına yeterli mi? Yoksa siz de aynı kanaati paylaşıyor musunuz?

Moderatör - Çok teşekkürler.

Buyurun Hanımefendi.

Sezin Öney (Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Doktora öğrencisi, Taraf Gazetesi yazarı) - Acaba son dönemde Kürt sorununda İslam’ın birleştirici yönünün vurgulanması sizce pasif laiklikten bir sapış mı, yoksa toplumda aslında tabandaki bir anlamda yansıma mı, tabanın bir yansıması mı? Bir bunu sormak istiyorum.

Bir de, sizce sağ-sol artık bizim çok belki kullandığımız kavramlar değil, yani Türkiye’de baktığımızda analizlerde; ama sağ-sol bakımından konulara baktığımızda sizce sol dışlayıcı laikliğe mahkûm mudur? Sadece Türkiye için sormuyorum. Mesela, Tunus’ta da Şükrü Belayit suikastine baktığımızda, bu solun kendi içinde ideolojik bir tuzağı mıdır?

Moderatör - Çok teşekkür ederiz.

Buyurun Hocam.

Doç. Dr. Ahmet Kuru - Çok kıymetli sorular, hızlı geçersen kusura bakmayın vakit darlığından.

John Locke’a açtığınız parante-

zinizi kapatmak gerekirse, ilginç bir nokta, mesela İmam Şatıbî’nin anlayışına göre beş şeyin korunması gerekir: Hayatın, aklın, malın, neslin, dinin. John Locke da der ki: “Tanrı’nın verdiği haklar hayat, mal ve özgürlük.” Çok ciddi benzerlik olduğu söylenebilir.

Ekonomiye gelirsek; ben olaya izafi diyorum, yani Türkiye’de ekonomik kalkınma olmuştur. Zaten mutlak manada olduğunu kabul ediyoruz, siz de diyorsunuz “Yüzde 6 olmuş” Bu, bir eşik aşılması olarak düşünülebilir, çünkü siyaset bilimci Przeworski’nin bahsettiği kişi başına düşen millî gelirin 6.054 dolar eşliğini aşması diye bir kriter var. Çünkü Arjantin’de darbe olduğunda kişi başına düşen milli gelir 6.054 dolardı. Onun üstündekilerde artık demokrasi eşığı aşılmıştır. Belki Türkiye’de de şöyle olmuştur: Gelmiş, gelmiştir, bu son on yıldaki ortalama yüzde 6’lık büyüme ile o eşik aşılmış olabilir. Bahsettiğiniz ortalama yüzde 5 büyüme ise herhalde her on yılda tekrarlanmamıştır.

Doç. Dr. Ahmet Beşkaya (Turgut Özal Üniversitesi, İktisat) - Ortalama dedim.

Doç. Dr. Ahmet Kuru -Ortalama dediniz. Çünkü 1990-2000 arası yüzde 5 değil. Başka rakamlarda da, dediğim gibi, ben burada AK Parti güzellemesi yapmak adına değil, son on yılda ekonomide bazı değerler, çok önemli gelişmeler adına bunları söyledim. Mesela, hava yoluyla uçan insan sayısına bakarsanız bunda, yanlış hatırlamıyorsam 2,5 katına varan bir artış var, bu sosyo-ekonomik değişim adına çok önemli bir göstergedir.

Doç. Dr. Ahmet Beşkaya (Turgut Özal Üniversitesi, İktisat) - 6 kat.

Doç. Dr. Ahmet Kuru - Tamam, yani bu çok önemli bir şey.

Bir de bu yüzde 6’nın Avrupa, Amerika’da kriz olduğu bir döneme denk gelmesi de Türkiye’yi biraz daha ön plana çıkardı. Ama genelde ilk 16-19 arasında gelip gittiğimizde haklısınız. Zaten orada sıçrama çok zor bir şeydir. Ama algıya bakarsak, ben Arap ülkelerinde akademisyenlerle ve diğerleriyle görüştüğümde, Türkiye’nin ekonomisinin büyük başarı sağladığı görüşü hâkimdir. Hani biz burada tenkit edebiliriz ama onlar bakınca diyorlar ki: “Keşke Türk-

ler gibi olsak.”

Bir de şu var: “Modeli sorgulayalım.” Haklısınız. Mesela, Norveç demokrasisi Türkiye’den iyi olabilir ama Arap ülkelerine modellik noktasında Türkiye ön planda, eksiklerine rağmen, neden? İki sebep: Birincisi, Arap ülkelerinde, özellikle İslamcılarda büyük bir Batı karşıtlığı var. Ben Müslüman Kardeşler’i Avrupa’da temsil etmiş biriyle röportaj yapmıştım. Ona dedim ki: “İslam çözümdür diyorsunuz, bu Mısır’da her yer İslam, her yerde problem var. Nasıl çözüm olacak, bana söyler misiniz? Taksiye binip diyorsunuz Kur’an-ı Kerim dinleniyor, herkes namaz kılıyor...” Ben bekliyordum ki, bana İslam’ın nasıl çözüm olacağını anlatsın. O bana dedi ki: “Çözüm Batı’nın etkisini silmek... Batı’nın hâlâ tesiri var, onu sileceğiz.” Ben dedim ki: “Batı’yı pek görmedim ben bu Mısır’da, nasıl oluyor, neresi Batılı burada?” Dedi ki: “Mesela, bu evin mimarisi mahremiyete aykırı, camlar falan Batı mimari tarzı” Ben dedim ki: “Bu ülkede 4,5 milyon insan mezarlıkta yaşıyor. Kahire 20 milyon nüfuslu 4,5 milyonu mezarlıkta yaşıyor. Hangi mahremiyet? Yani hangi mimari, nereden konuşuyoruz?” Sanki böyle bir anda

sürreal bir âleme çıktık. O da dedi ki: “Yok, biz Batı’yı silene kadar bu şeyimiz devam eder.” Ben o zaman anladım ki, bunların İslamcılık’tan anladıkları Batı karşıtlığı... Arap İslamcılarda sömürge döneminden gelen çok güçlü bir Batı karşıtlığı var ve Batı demokrasilerini model almazlar. Şimdi, çok uzattım da, yani o yüzden Norveç’in bunlara örnek olması çok zor. Bize karşı böyle bir karşıtlıkları yok.

İki: Türkiye’nin modelliğinde tartıştığımız nokta, İslami siyasi aktivizmi nasıl demokratik ve laik bir düzen içerisinde bulduracağız? Bu konuda Avrupa’nın kendisinin modele ihtiyacı var. Yani Fransa’nın Müslümanlara karşı nasıl böyle bir boğuşma içinde olduğu, Hollanda gibi çok kültürlü bir ülkenin Müslümanları görünce bir anda böyle radikal sağa doğru meylettğini görünce, diyorsunuz ki: “Evet, İslam, demokrasi ve laiklik, bu üçünü bir arada tutma noktasında en iyi model şu an Türkiye.” Bu konuda Avrupa’nın bile model olacağını ben düşünmüyorum. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin çok problemli kararları var. Mesela, İtalya’daki devlet okullarındaki haçları laikliğe ve özgürlüğe aykırı görmüyor, ama

Türkiye’de başörtülü bir bayanın başörtüsünü aykırı görüyor. Bu, Avrupa’nın nasıl böyle İslam ve laiklik konusunda çıkmazda olduğunu gösteren bence çok ibretlik bir vaka dır.

Sizin sorunuza gelirsek: Çok doğru şeyler ifade ettiniz, Kemalizm, Atatürkçüler homojen değil... Hatta ben bir yazıda Atatürkçülükle Kemalizmi ayırma düşüncesine kredi vermiştim, şöyle ki: Atatürkçüler Atatürk’ün yolunda çağdaş Türkiye’yi medeniyete ulaştırma yolunda güncelliyorlar. Kemalistler ise, -ki bu konuda en belirgin örnek Necdet Sezer idi, yani Necdet Sezer’e bakınca Kemalizmin ne olduğunu görüyordum- onlara göre bu altı ok değişmiyor, güncellenmiyor. Böyle bir ayırım belki yapılabilir.

Şimdi, İslamcılar otoriter, totaliter... Benim de size anlatmaya çalıştığım şey; bu yani hangi tarafa meyledecekler? Çünkü totaliterden kastettiğimiz, Sovyetler Birliği’ndeki komünizm, İran’daki belirli bir siyasi İslam anlayışı ve bu ideolojinin modern devlet aygıtıyla günlük hayatımıza, çocuklarımızın eğitimine kadar müdahale etmesini anlayabiliriz. Çünkü klasik devlette, Os-

manlı İmparatorluğunda padişahın ne böyle bir ilgisi vardı ne böyle bir gücü vardı. Benim çocuğumun okulda ne öğrendiğiyle padişah ilgilenmezdi, ilgilenmek istese elinde teknolojisi de yoktu. Hâlbuki modern devlet-- 1984 Romanındaki gibi--her şeyimize karışabilen bir aygıt haline geldi. Bunun temelinde belirli bir ideolojinin olması sorunu daha da artırıyor. Mesela, bu İslami bir ideoloji de olsa farklı düşünen hepimiz için bir tehdit oluşturuyor.

Erkan Bey’in sorusu da önemli: Acaba Türkiye’de sosyal hayattaki ve siyaset pratiğindeki değişimler mevzuata yansımazsa bir gün gelip değişebilir mi? Evet, mevzuata yansımali, Anayasa’da, kanunlarda yerini bulması gerekir. Tabii, bu arada mahkeme kararları da önemlidir. Mesela Danıştay’ın bu geçtiğimiz hafta İdari Genel Kurulunda verdiği başörtülü avukatlara serbestiyet tanıyan karar bir içtihat niteliğindedir. Bu da bir kanun kadar önemli bir karardır. Bu şekilde mahkeme kararlarının da önümüzü açacağını ve biraz daha tartışmaları belirli bir noktaya oturtacağını düşünüyorum.

Son olarak da, Kürt sorunuyla il-

gili, tabii bunlar çok önemli noktalar. Şimdi, bir kere, İslam'ın kaynaştırıcı bir rolü var. İsraililerle biz bir toplantıydık, onlar "Bizde Filistinliler var, sizde Kürtler var" dediler. Ben dedim ki: "Biz evleniyoruz, bizde Türkler-Kürtler hep evleniyor. Sizde Yahudiler ile Müslümanlar evleniyor mu?" Teknik olarak Müslüman bir erkek Yahudi bir kızla evlenmek istese İsrail'de evlenemez. Çünkü orada nikâh dinî bir şeydir ve hahamlar kıyar, imamlar kıyar. Bir Yahudi ile Müslüman bildiğim kadarıyla evlenmek için İsrail dışına çıkıp bir belge alıp gelmeleri gerekiyor. Yani İslamiyet'in Türkiye'de en azından evlenmek noktasında, ki bu sosyolojide çok önemli bir şey, ciddi rolü olduğunu düşünüyorum. Devletin bu konuda belirli bir dengede olması lazım. Çünkü hatırlarsanız tek din diye bir şey ifade edildi, sonra geri alındı. Siyasetçilerin yerine din kardeşliğini sivil toplum, din adamları vurgulamalı, toplum kendi içerisinde belirli bir ortak bağ olarak kullanmalıdır. Devlet tabii ki belirli sınırları aşarsa bu pasif laikliğe de ters noktalara varabilir. Hatta "Tek Din" dendiğinde; Ahmet Altan falan o zaman çok sert yazılar yazdılar, arşivde vardır.

Bir de, küçük bir konu, madem açıldı, onu da söylememe müsaa-de edin. Şimdi, bu Türklük kavramı tartışılıyor. Benim de arkadaşım olan Koç Üniversitesinde Şener Aktürk var. O Türklük kavramının etnik olmayıp toprağa ait olduğunu, aynı Fransa'da Fransızlık gibi, ve bunun yeniden bu şekilde düşünülüp kavramlaştırılabileceğini iddia ediyor. Burada önemli bir nokta bence, ikilem yapmamak. Mesela, bir tarafta "Türkiye'de yaşayan herkes Türk'tür, bu toprağa aittir" deyip, ondan sonra "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türkler" dediğinizde burada bir çelişki oluyor. Şimdi, ben Türkmenistan'da da yaşadım dört ay kadar, oradaki insanlara "Sen Türksün" dediğinizde, "Hayır, ben Türk değilim, sen nereden çıkarıyorsun?" diyor adam, böyle bir şey yok. Biz Mim Kemal Öke ile bir kitap derlemiştik yıllar önce, adını "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri" koyduk, ama bizim dışımızda kimse onlara Türk demiyor, "Ben Kazak'ım" diyor, "Azeri'yim" diyor. Bence burada benim âcizane kanaatim, çözüm: Orta Asya ülkelerini "Türkî diller konuşan cumhuriyetler" olarak tanımlamak. Çünkü konuşmak bir gerçekliktir, yani etnik kimliğini bilemezsin de

konuşuyor ve buna belki "Türkî diller" denilir. Zaten şu anki resmî yapının adı da Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün katıldığı zirveler bu ad altında yapılıyor. Orta Asya'dakilere Türk dersiniz ondan sonra Diyarbakır'daki Kürt'e de "Sen de Türksün" deyince işler iyice karışıyor. Bence, eğer Türklüğü toprağa ait tanımlayacaksa, bu Türkiye dışında Türkî diller konuşan herkesi Türk diye tanımlamayı bırakmamız lazım.

Moderatör - Buyurun lütfen.

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe) - Sunumunuz için teşekkür ederim, gerçekten verimliydi.

Tespitlerden tümevarımlara ulaşmak gerçekten kolay oluyor. İsteddiğiniz olguları seçersiniz ve ondan sonra Türkiye rol model olabilir mi? Elbette olabilir. Buna karşı bir çıkış zannetmiyorum, mümkün değildir. Fakat insanın eşik varlık olması, hem tümeli hem tikeli düşünmesi bakımından ifade ediyorum. Reeli düşündüğümüz kadar idealle ilişkimizi, mesela asıl sorunun gelenekle modernlik olduğunu düşünüyorum. Bu gerilim içinde düşündüğümüzü

varsayabilir miyiz? Yoksa sizin buradaki sunumunuzun sadece reel üzerinden bir tavsiye niteliğinde olduğunu kabul edebilirim ama arka planda gerçekten bir adalet teorisi, gerçekten bir mutluluk teorisi ya da bir arada yaşayabilme teorisi üzerinde mi gidiyoruz? Yoksa ne diyelim, pratik ve pragmatik zeminde işlerimizi hallediyoruz dediğimiz andan itibaren "Tamam, bu gider ama nereye gider?" sorusu gelir. Çünkü arkadaki ideali gösteriyor. Bu anlamda bir siyaset teoriniz var mı, onu merak ediyorum?

Moderatör - Çok teşekkürler.

Buyurun Ahmet Bey.

Ahmet Ünal (Stratejik Düşünce Enstitüsü) - Öncelikle teşekkür ediyorum çünkü istifade ettik.

Ben söylediğiniz bir şeye takıldım da, Batı ile ilişkilerde pragmatizmi öne sürdünüz. Ben bu pragmatizm kelimesini -çoğu insan da öyledir- biraz antipatik buluyorum yani çok sempatik gelmiyor. Onun yerine, belki daha makul ifadeler kullanılabilir. Yani bir otantik mi olur, doğal mı olur, fitri mi olur, daha güzel bir ifadeler kullanılsa herhalde daha doğru olur diye düşünüyorum. Çün-

kü Türkiye'ye daha evvel, ki ehli-sünnet anlayışında yoktur, bir takkiye ifadesi kullanıldı, böyle bir şapka giydirildi. Şimdi pragmatizm de biraz içerisinde hani iki yüzlülük gibi kavramlar da içerdiği için, yani nispeten onları çağrıştırdığı için diyeyim, böyle problemler olabilir mi diye onu hem soruyorum hem de öneriyorum.

Moderatör - Teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe) - Pragmatizm kelimesine bir araç koyabilir miyim? Ben, Türkiye'de pragmatizmi çalışan tek felsefeciyim, İlahiyat Fakültesindeyim. Entelektüellerimizin pek çok konuda gösterdiği cehaleti felsefede de gösterdiklerini görüyorum. Çünkü Türkiye'de pragmatizmin adı, hakikaten konulamamıştır. Ne demek, faydalıcılık mı? Utilitarianism'le karıştırılıyor. Yüz sene önce Babanzade Naim Efendi "Felsefet'ül Fiiliye" demiştir, eylem felsefesi, tam da eylemin kendisidir. O yüzden, kavramın kirlenmişliği bizim zihinlerimizdeki cehaletten kaynaklanıyor çünkü pragmata terimi eylemi esas almaktır. Bizim Türkiye'deki entelektüeller pragmatizm üzerine 10

sayfa okumamışlardır. Ben İlahiyat camiasında Amerikan pragmatizmini çalıştım. Pragmatizm adı üzerinde eylem felsefesi, fiil felsefesi, aksiyon felsefesi denilebilir.

Moderatör - Teşekkür ederiz.

Başka soru varsa alalım?.. Yok herhalde.

Buyurun Ahmet Bey.

Doç. Dr. Ahmet Kuru - Tekrar teşekkürler.

Şimdi, çok kısaca unuttuğumdan başlayayım: Dışlayıcı laiklik solun kaderi mi? Aslında değil, ama aynen dediğiniz gibi, Tunus'ta da sol çok ciddi şekilde dışlayıcı laikliği savunuyor. Türkiye'dekine benzer. Biraz ben Tunus'ta şu farkı gördüm: Tunus'takiler ısrarla kendilerinin çok iyi Müslüman olduklarını söylüyorlar. Mesela, "Nida Tunus" diye, orada laikliği savunan bir parti var, onun başkan yardımcısıyla konuştuğumda "Biz Ennahda'nın iki katı Müslümanız..." dedi. Gerçi, hani bizde de böyle söylemler oluyor. Peki, bu nereden çıkıyor? İşte biz İslam'ı reforme edip İslam'ın içinden bir reform çıkaracağız diyorlar. Mesela, hep dedikleri Burgiba'nın en

önemli -onlara göre- icraatı, Medeni Kanununun, özellikle miras, evlilik gibi alanlarında yaptığı reform. Bunu yaparken Burgiba'nın müftüye danışarak bu kanunu çıkardığı ve İslam'ın içinde olduğu iddiasındalar. Bu bana ilginç geldi, hani Türkiye'ye göre oradaki sol belki biraz daha dışlayıcı laik ama kendini İslami reformist olarak addediyor.

Tabii, buradaki temel mesele şu aslında: Genelde bütün dünyada sol taraflar laikliğe daha yakındır. Mesela, ben Amerika'da çalıştıgımda pasif laikliğin bu ülkede iki temel ayrımının olduğunu gördüm. Ayrımcılar var, onlar diyorlar ki: "Dinle devlet arasında bir duvar olsun, hiçbir ilişki olmasın." Daha sekülerdir onlar ve Demokrat Parti, Obama'nın partisi bu görüştedir. Daha sol, daha laik bir tavır alırlar.

Cumhuriyetçiler daha az laiktir, pasif laikliğin uzlaşmacı tarafı onlardır. Onlar diyor ki: "Devletin dinlerle ilişkisi olsun, ama her dine eşit olsun." Onlar daha sağcı, daha dindardılar. Yani aslında sol her zaman daha laiktir, çünkü sol terakki anlayışına bağlıdır -Marksizmde de "progress" önemlidir- ve oradan da tabuları yıkalım derler ve oradan da

geleneğe ve dine karşı bir tavır geliştirirler. O yüzden, solun aşırı laiklikle bir ilişkisi bütün dünyada var, sadece Türkiye'de, Tunus'ta değil.

Şimdi, sizin dediğiniz şey çok önemli, "Bu modelin içi dolu mu?" Aslında modelin içi bir açıdan bakarsanız, en azından bardağın yarısı boş görünüyor. Peki, nasıl model oluyor bu o zaman? Şöyle oluyor: En azından süreç işleyebiliyor. Mesela, benim Türkiye'de olanı Tunus'da, Mısır'da hem kişisel olarak hem analitik olarak görmek istememin altında yatan şu: İran'da demokratik süreci göremiyoruz, İran'da süreç tıkanıyor. Reformist bir insansınız, Hatemi'nin zihniyetinde, Yeşiller Hareketi'nde iseniz, sistem sizi hapse koyuyor, sistem sizi veto ediyor. **En azından Türkiye'de şu an kanallar açık, tartışabiliyoruz. Belirli korkular olsa bile demokratik ve laik bir süreç var, bu süreçte tartışarak felsefe üretebiliriz. Türkiye bu boşluğu dolduracak durumdadır. Yani ben Türkiye'nin modelliğini sürecin başlaması adına savunuyorum bu modelin sürecin sonundaki neticeyi sunduğu iddiasında değilim.**

Öte yandan Türkiye’de üzerinde durmamız gereken noktalar var. Birincisi, alanların ayrışması: yani din, siyaset, spor, sanat, akademi, ekonomi ayrılmalı, maalesef bunlar Türkiye’de birbirine girmiş durumda. Bir insan her şeyi yapabileceğini düşünüyor, bir lider her konuda konuşuyor ve bu çok büyük bir problemdir. Çünkü böyle olduğundan dolayı verimlilik olmuyor, kalite olmuyor ve bu bizim meritokrasi eksikliğimide yansıyor. Meritokratik yani başarı merkezli bir toplum olmadığımız görünüyor. Meritokratik bir toplumda insanlar bir mevkiye sadece öz geçmişleriyle gelirler: “İşte benim CV’im, eğitimim, tecrübem...” derler. Hâlbuki Türkiye’de böyle değil. Ben, Meclis, Anayasa Mahkemesine hâkim atamaya başladığımda çok sevindim, referandumu desteklediğim noktalardan biriydi. Ama ne zaman ki Meclisin Anayasa Mahkemesine atamaları CV’ye bile tam bakmadan, parti kararıyla el kaldır-indirle yaptığını gördüm, şok yaşadım. Hatta bir yazı kaleme aldım, “Meclis yargıç atamalarında mülakat yapmalı” diye, çünkü Amerika’da Senato Yüksek Mahkemeye atama yapacağı zaman bir ay kadar mülakat yapar, televiz-

yondan biz bunu seyrediyoruz. Hakim adayına sorular sorulur, insanlar hazırlanır ve herkes onu tanır, bütün kamuoyu onu tartışır. Yani orada atama böyle olur. Siz bir insanı Anayasa Mahkemesi’ne liyakatini bilmediğimiz bir şekilde atıyorsanız, o zaman demek ki daha ufak yerlere insanlar kim bilir nasıl getiriliyor? O zaman nasıl meritokratik bir toplum oluruz? Tabii ki bunlar problem Türkiye’de ve bu problemlerine rağmen Arap ülkelerine Türkiye’yi model gösteriyoruz.

Pragmatizm konusunda dediğiniz noktayı önemli görüyorum. Tabii İngilizcedeki anlamıyla Türkçedeki anlamı biraz farklı. Ben yazıyı kaleme alırken referans verdiğim noktalardan birisi Yalçın Akdoğan’ın Bekir Berat Özipek’in doktora tezinden istifade ettiği AK Parti’nin *Muhafazakâr Demokrasi* kitapçığıydı. Berat Özipek’in doktora tezinde bu pragmatizm ve muhafazakârlık kavramlarının içi çok güzel doldurulmuş. İngilizlerin “prudentialism” yani adım adım gelişme, tedricilik anlayışı, Michael Oakeshott, Edmund Burke gibi fikir adamlarının perspektifinden bakacak olursak o kitapçıkta AK Parti şunu dedi: “Biz radikalizmin her türüne İs-

lamcı da olsa, faşist de olsa veya rasyonalist liberal de olsa karşıyız. Bunun yerine bizim önerdiğimiz, muhafazakârlıktan kasıt, işte bu pragmatik veya -sizin buyurduğunuz gibi- eylem merkezli tedrici bir hareket tarzıdır.” Mesela Michael Oakshott der ki: “Yemek yapmak, yemek tarifi kitabı okumakla olmaz, yemek yaparak öğrenilir.” Hani, el alma gibi bir şey. Bu yaklaşım Fransız İhtilali sonrasında rasyonalistlerden farklı zira onlar o kadar rasyonalist ve ütopyiktir ki haftanın yedi gününü on gün yapmayı düşündüler. AK Parti’nin muhafazakârlık anlayışı ise pragmatizme dayalı hayatın içinde. Bir rivayete göre Necip Fazıl, Turgut Özal’a demiş ki: “Turgut, tank gibi git, hızlı ve araziye uygun.” Yani, o işte araziye uygun gitmenin ifadesi pragmatik eylem ve şartlar içerisinde teoriyi büyüterek devam etmek.

Moderatör - Çok teşekkür ediyoruz gerçekten. Ahmet Hoca bizi çok önemli bir kavram etrafında, fikir turu yaptırdı. Birçok tartışmamızın geçmişte, günümüzde merkezinde laiklik kavramı yer aldı. Kavramın içine girdik. İmkânlarını tartıştık, Türkiye’den yola çıktık, İslam coğrafyasında Orta Doğu’yu

dolaştık. Ben şahsım adına gayet verimli olduğunu düşünüyorum. Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı’na böyle önemli ve verimli bir toplantıda bizleri buluşturduğu için bir kez daha teşekkür ediyorum.

Herkese de iyi akşamlar diliyorum.

Mehmet Şahin (GYV Başkanlığı) - Biz de başta Sayın Ahmet Kuru hocamıza ve moderatör Mehmet Akif Okur hocamıza Vakıf adına çok teşekkür ediyoruz. Katılımlarınızdan dolayı, değerli fikirlerinizden dolayı siz akademisyen arkadaşlarımıza, misafirlerimize de çok teşekkür ediyoruz.

Merkez

Tophaneliođlu Caddesi, Aygün Sokak,
Altunizade Plaza No:4
Altunizade/Üsküdar / İSTANBUL/TÜRKİYE
Telefon : +90 216 339 91 96
Faks : +90 216 339 91 49
E-Mail : bilgi@gyv.org.tr

Ankara Temsilciliđi

Ceyhun Atıf Kansu Cad.,
Bayraktar İş Merkezi No:114, F Blok,
Daire: 7 Balgat / ANKARA / TÜRKİYE
Telefon : +90 312 472 88 11
Faks : +90 312 472 88 24
E-Mail : bilgja@gyv.org.tr

New York Temsilciliđi

535 Fifth Avenue, Suite 601,
New York, NY 10017, USA
Telefon : +1-917-601-6068
Faks : +1-212-409-8953
E-Mail : newyork@gyv.org.tr